

**МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН
(ПРОФ. І. ОГІЕНКО)**

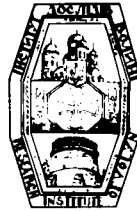
**УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
І НАША ЦЕРКВА
ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
ЖИТТЄПИС**

**“СЛУЖИТИ НАРОДОВІ
— ТО СЛУЖИТИ БОГОВІ”
— Іларіон**

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

METROPOLITAN ILARION

**UKRAINIAN CULTURE
AND OUR CHURCH
IDEOLOGY OF THE
UKRAINIAN ORTHODOX
CHURCH
BIOGRAPHY**

Published by the Society of Volyn

WINNIPEG

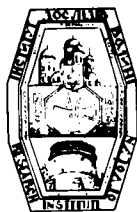
1991

CANADA

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

**УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
І НАША ЦЕРКВА
ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
ЖИТТЄПИС**

Накладом Товариства "Волинь"

ВІННІПЕГ

1991

КАНАДА

ISBN: 1-895-360-06-4

PRINTED IN CANADA

Митрополит ІЛАРІОН

ПЕРЕДМОВА

Незадовго, буде двадцять років від упокоєння Блаженнішого Владика Митрополита Іларіона (Огієнка). З цієї нагоди вважаємо за наш святий обов'язок, відсвіжити пам'ять про високодостойну Постать, виданням цієї, невеликої величиною, але важною своїм змістом книжки, щоб пригадати усім чесним людям, синам і дочкам українського народу, про ідеї, якими бл.пам. Митрополит Іларіон, як відданий Син українського народу, високовчений дослідник, мовознавець, історик, державний муж і богослов, старався прислужитись своїй Батьківщині — Україні.

Подаємо тут короткий, але дуже важний своїм змістом, виклад Митрополита Іларіона — “Українська культура й наша Церква”, який нехай пригадає нам про заслуги нашої Української Православної церкви у розвитку нашої багатой, довговікової культури. І “Ідеологія Української Православної Церкви”, яка була вже видана маленькою брошуркою в Холмі 1944 року, і частинно в інших виданнях, останньо виправлена і доповнена Блаж. Митрополитом, в останні роки його життя, нехай скріпить зрозуміння значення національно духовної сили в житті Української Православної Церкви, у розвитку української нації і історичному існуванні українського народу.

В додатку до цього подаємо широко охоплюючий життєпис Блаженнішого Владика Митрополита Іларіона (Проф. Івана Огієнка), опрацьований В. Задорожним, який був поміщений в науковому журналі “Мовознавство” ч. I, за 1990 рік, Київ, який пригадає нам про незмірно великий вклад його праці в розвиток української мови, її історії та літератури.

Праці Блаженнішого Владика Митрополита Іларіона (проф. Огієнка) друкуємо з оригінальних рукописів, без найменших змін і додатків.

Протопресв. С. Кіцюк

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА Й НАША КУЛЬТУРА

ВСТУП

У час теперішнього відновлення українського життя, коли перед нами повстають нові надійні горизонти, відразу ж повстає питання й про нашу Українську Православну Церкву в цьому новому житті. Яке має бути її майбутнє? Якою саме маємо її відновляти? Усі ці питання стали живими питаннями для нашого широкого громадянства, яке добре знає, що Церква — то душа народу, що при відновленні українського життя на перший план вибивається й відновлення своєї рідної Церкви. Як людина без душі мертва, так і мертвий народ без своєї рідної Церкви.

Але свого церковного питання ми ніколи не вирішимо правдиво й належно, коли не будемо знати докладно, яке саме було значення Української Церкви в нашому минулому житті, яка була її історична роль в цьому житті, що саме давала Церква нашому народові. Тільки докладно усвідомивши собі все це, будемо добре знати, як ставитися до Української Церкви й тепер, будемо знати, до якої саме Церкви прагнути нам при її теперішньому відновленні.

У цій своїй праці я коротко розгляну тільки один бік життя нашої Церкви, — її значення й роль в творенні української культури, цебто найголовнішому в нашому житті. Бож Церква ніколи не відірвана від землі, — вона навчає не тільки про те, як можна й треба спастися й досягнути вічного небесного Раю, але навчає також, як саме

належить жити на цій нашій землі, щоб досягнути тут правдивого щастя, щоб цей Рай наступив нам уже на цій землі. Дорога до небесного Раю починається на землі, і хто не вміє належно жити тут, той Раю небесного ніколи не досягне. Ось тому Церква завжди працює, щоб людство зазнало Раю вже на нашій землі. Особливо Церква Українська, в житті якої всі віки ясною зіркою світило велике Християнське гасло: Служити Народові — то служити Богові!

* * *

Людина завжди хоче жити суспільним життям, і завжди прагне, щоб життя це було краще від того, яким воно є. В своїому житті кожна нормальна людина впливає на своє оточення, а коли вона до того й належно здібна, то й підносить це оточення на вищий ступінь. Стан життя чи то окремої людини, чи то всього суспільства звемо *культурою* їх.

Звичайно слово *cultura* визначає плекання чого будь. Може бути культура якогось дерева, скотини, поля, квітки й т.п. Може бути так само й культура людини, чи й усього народу, — це звичайний стан їх життя.

Культура буває потрійна: 1. *духовна* — стан духовного життя людини, 2. *соціальна* — стан і форми суспільного життя людей, і 3. *матеріальна* — стан матеріального оточення в житті людини.

Найголовніше в житті людини й житті людства — це їх культура. І не дивлячись на всі тяжкі перешкоди, треба ствердити, що все ж таки світ безпереривно прагне до підвищення своєї культури, до піднесення її на вищий ступінь. Власне своєю культурою й своїм вічним прагненням до піднесення її людина відрізняється від звірини, і це в ній та печать Божого Духа, яку Господь вдихнув у людину.

Культура — це розвиток людини чи всього людства. На щастя людства, розвиток цей не має кінця, — тому й розвиток культури безконечний. Скільки житиме людина, стільки вона буде прагнути підвищити свою культуру.

У цій своїй праці я коротенько перегляну всю українську культуру, культуру духовну, соціальну й мате-

ріяльну, але перегляну її головню з одного тільки пункту зору, — з пункту зору її автора, її творителя, і покажу, що творцем української культури була найголовніше наша Церква, чи то як така, сама Церква, чи то її окремі служителі, Духовенство. Цей огляд ясно покаже нам, що власне Духовенство найбільше прислужилося в Україні для створення її культури в Україні для створення її культури в усьому широкому понятті, чого не можна нам ніколи забувати, говорячи про Церкву.

I.

КУЛЬТУРА ДУХОВА

Духова культура кожного народу розпочинається з життям цього народу, цебто ще на самому світанку його за часів передісторичних. Цю передісторичну культуру кожного народу ми звичайно знаємо дуже мало, бо від того часу позосталося найменше пам'яток. Ось тому історію духової культури звичайно починають з часу появи перших писаних пам'яток її.

Пам'ятки писаної духової української культури дійшли до нас тільки з XI-го віку, і з цього віку й розпочинаємо історичний дослід нашої духової культури. Глибший розгляд цієї культури показує, що її творила тоді й створила найбільше наша Церква.

Офіційне охрещення українського народу, а з тим і перше повстання Української Церкви, відбулося за князя нашого Володимира Великого в 988 році. Але християнство занесене було в Україну значно давніше а з ним і християнська духовна культура, чому треба твердити, що християнство на українських землях живе вже понад тисячу літ. Вплив християнства на духову українську культуру був надзвичайно великий, і позначився на ній на кожному кроці її.

Найважливіші ділянки духової культури кожного народу: 1. література, 2. наука й 3. мистецтво його, — вони ж усі три позначилися і в нашій духовій культурі. Коротенько розгляну всі ці ділянки, й покажу, що творцем їх була в нас найбільше наша Українська Церква.

а. ЛІТЕРАТУРА

Українську літературу з найдавнішого часу, відколи дійшли писані пам'ятки, творили звичайно особи духовного

стану, чи то монахи, чи то автори з білого духовенства. Давня наша література, як оригінальна, так і перекладна, була витвором нашої Церкви. Перекладна література, найчастіше з грецької, була в нас дуже широка, а творилася й ширилася майже виключно особами духовного стану. Від XI-го століття можна назвати довгі десятки найрізніших письменників нашої літератури, і до XIX-го віку все це були особи духовного стану. Взагалі треба ствердити, що наша давня й середньовікова література вся була твором духовенства.

Місцем повстання давньої української літератури були найчастіше монастирі, як осередки тодішньої нашої духової культури взагалі. В тодішніх монастирях було багато освічених монахів, що літературну працю вважали за свою службу Богові. Серед таких монастирів особливо славився своєю літературною працею Печерський монастир у Києві, що взагалі до XIX-го ст. був великим джерелом української культури.

Творилася українська література й при катедральних соборах, напр. при Св.Софії в Києві, й т.ін. місцях. І все авторами були особи духовного стану.

Цікаво, що й творець нової української літератури, Іван Котляревський так само вийшов з духовного середовища: сам він закінчив Полтавську Духовну Семінарію, а дід його був Дияконом при місцевому Соборі. Цебто, виховна культура Котляревського, в якій він виріс і оформився, була церковна.

Взагалі, багато українських письменників XIX-го століття так само повиходили з Духовного оточення, а це поклало на всю нашу літературу виразну ознаку: церковність на літературу давню й повну пошану до Церкви в літературі новій; згадаймо хоча б твори Івана Нечуя-Левицького. Уся література, скажемо, російська пересякнена виразним призи́рством до всього Духовенства, непошаною до Церкви, що є властивою ознакою й російської літератури, й російської інтелігенції, ще зачинаючи з часів великого гонителя й руйніника Церкви, царя Петра I. І це бачимо не тільки по творах авторів соціалістичних, але й у авторів, що далекі від соціалізму. Призи́рство до духовенства було “добрим тоном” російської інтелігенції.

Навпаки, нічого подібного не бачимо в літературі українській: тут завжди повна пошана до Церкви й до свого духовенства. Виключення дуже рідкі, і то тільки в письменників соціалістичної закраски, напр., у Ів. Франка.

Розгляньмо найважливіші форми старшої нашої літератури.

1. Церковна проповідь появляється в Україні разом з Християнством, і непинно розвивається в ній з бігом віків. Проповідь за давніх часів мала надзвичайно велике значення, бо з нею розносилось по краю й різнорідне знання. Виголошені проповіді, напр. митрополита Іларіона середини XI-го віку, мусіли сильно впливати на своїх слухачів, а записані, ставали видатними пам'ятками нашої літератури. Пізніше, в віках XVI-XVII українська церковна проповідь, підпавши західньо-європейському впливові, сильно перероджується, стає зовсім живою й значно збільшує свій вплив на народ. Проповідь вірні завжди любили, і вона стала в нас живою й конечною частиною церковних Богослужб.

В XVI-XVII віках в Україні появляється багато славних проповідників, "Казнодіїв", що своїм живим словом сильно впливали на вірних, по-християнському виховуючи їх сильно поглиблюючи християнізацію українського народу взагалі. У цей же час появляється й багато друкованих проповідей у літературній формі чи то окремих, чи то великих збірників їх.

Появляються й проповідники, що набули собі своїми проповідями голосну славу серед усього православного світу, напр. Леонтій Карпович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивилівський, Лазар Баранович і багато інших. Усе це були особи духовного стану, і мали в духовій українській культурі передове значення. Стара проповідь мала широкі рамки змісту й була найбільшим чинником духового виховання народу. Збірники проповідей широко розходились по Україні й помітно допомагали її культурному зростові. Напр. пригадаю тут, що "Ключ Розуміння" ректора Київської Академії Архимандрита Іоанікія Галятовського розходився по всій Соборній Україні, й вида-

вався два рази в Києві в 1659 і 1660 роках, і два рази у Львові в 1665 році .

2. Стара українська лірика творилася тільки духовними авторами. Вірші на сході слов'янства найперше появилися в XVI віці в Україні, а першими відомими нам поетами були особи духовного стану. Ліричні місця часто знаходимо по давніх наших проповідях, ще з митрополита Іларіона в XV віці починаючи. Усі видатні українські поети XVI-XVII віків були особами духовними, напр. Архiepіскоп Лазар Баранович, Архимандрит Кирило Транквіліон Ставровецький, Ієромонах Климентій й багато інших. Як знаємо, церковною лірикою переповнені наші Богослужби, напр. Акафісти, Канони, Тропарі, Кондаки й т.ін., а також усі Книги Пророків, а особливо Псалтир, найкращий витвір церковної лірики всіх віків. Ці зразки церковної лірики сильно впливали на наших духовних поетів, і нахиляли їх до поетичних писань.

Духовні ж українці занесли віршовану форму поезії і на північ, до Москви, де вона скоро й зацпилася.

3. Українська драма своїм походженням в Україні обов'язана також особам духовним. Розвинулась вона під західньо-європейським впливом, головно в XVII-XVIII віках; згадаймо хоча б драматичні твори Феофана Прокоповича, Дмитрія Туптала (Ростовського), Семена Полоцького, Мануїла Козачинського й багатьох інших, — усе особи духовного стану, в своїй більшості високі церковні Ієрархи. Драматичні твори повставали головно при українських школах і сильно впливали на їх учнів, а виставляючі публично, — на всіх глядачів.

Драматичні твори з України були рознесені по всій Росії, навіть до далекого Сибіру. Високі церковні Ієрархи ще в XVIII віці, звичайно українського походження, любили виставляти в своїх палатах духовні драми, а народ скликали на них церковними дзвонами.

Українська література в усіх її видах добре розвивалася в Україні з найдавнішого часу, а творцями її були в нас завжди особи духовні. В цьому відношенні вплив Церкви на розвиток української культури був надзвичайно великий.

6. НАУКА

Наука в Україні процвітала в усіх своїх ділянках уже вдавнину, і її творили майже виключно особи духовного стану. Звичайно, не була це наука сучасного стану, але на свій час вона стояла високо, й сильно впливала на піднесення культурного рівня українського народу.

Граматики й словники появилися в Україні вже з кінця XVI-го віку в друкованих творах, і пішли по часленних тодішніх українських школах, а тому мали великий вплив в розвитку нашої культури. Згадаймо хоча б Львівську граматику грецької мови 1591 року, твори Лаврентія Зізанія 1596 р., Граматику Церковної Мови Мелетія Смотрицького 1619 року, а також славний церковно-слов'янсько-український словник Памви Беринди 1627 р., й багато т.ін. Граматика М. Смотрицького 1619-го року стала на довгий час шкільним підручником, а в Росії була таким аж до появилення Граматики М.Ломоносова.

Правопис в давнину й за середніх віків був витвором виключно осіб духовних. Правопис Мелетія Смотрицького, за його Граматикою 1619 року, тримався в українському письменстві почасти аж до кінця XVIII-го віку, а його коріння знати ще й тепер, особливо в правописові російському.

Історія початки свої веде від давніх Літописів, а вони всі були витвором осіб духовних. Писалися вони головню по монастирях, і на свій час задовольняли історичні потреби читачів. Тепер ці Літописи стали в історичній науці підставовим джерилом її, і мають у ній величезне значення. А в 1674-му році з Київської Печерської друкарні вийшов перший друкований курс історії, що на півтора віку став в Україні та Росії шкільним підручником історії, — це твір Архимандрита Інокентія Гізеля.

Філософію заклали в Україні виключно особи духовної освіти, а серед них Григорій Сковорода (1794 р.) був найславнішим, і позоставив глибокі сліди взагалі в східньо-слов'янській філософії. Навіть головні придставники нашої філософії XIX-го віку, такі як Данило Велланський (Кавунник, 1847р.) та Панфил Юркевич (1874) були учнями

Київської Духовної Академії, що взагалі цвіла в нас філософським знанням.

Бібліотеки, як спеціальні книгосховища, найперше повстали в нас при великих катедральних соборах та при монастирях. Власне вони мали потрібне число фахових списувачів книжок, і збирали книжки для освітніх потреб духовенства та монашества. Вдавнину такі бібліотеки, напр. бібліотека при Софійській Катедрі в Києві, були центрами тодішньої освіти, і на їхньому скарбі зростали вчені й взагалі освічені люди свого часу.

Школи в Україні відомі з найдавнішого часу, і завжди це були школи церковні. Повставали вони при Архирейських палатах, при видатніших Церквах або при монастирях. І аж до XIX-го ст. Навчителями в них були звичайно особи духовного стану. І ось власне ці церковні школи аж до XIX-го віку були стовпами української культури. А пізніше, вже в XVIII — до половини XIX-го віку народна школа була в Україні майже при кожній Церкві, а завідував нею парафіяльний Священик, учителював звичайно місцевий дяк.

Школи були різними, аж до вищої включно. В XVI-му віці, коли розцвітають у нас т.зв. Церковні Братства, сильно повищилися й поширилися й школи, а разом із тим повстають і школи вищого типу, напр. у Львові, Острозі, Києві (Академія з 1615-го року) й ін. містах. Культурний вплив цих шкіл в Україні був дуже великий і сильно відчувається ще й досі.

Особливо треба підкреслити велике значення в історії української культури Київської Академії. Засновано її десь 1615-го року, розвинув її славний митрополит Петро Могила перше при Печерській Лаврі, а пізніше переніс її до окремого будинку на Подолі. Це була школа вищого типу, т.зв. Академія, а прикметника “духовна” дістала вона тільки з початку XVIII-го віку за Петра I. Власне ця Київська Академія стала нам вугольним каменем нашої культури аж до половини XIX-го віку. Навчителями в ній були звичайно особи духовного стану. Студенти цієї Академії ставали, по закінченні або Священиками, або світськими діячами, високо освіченими. Матеріяли показують, що число студентів в Академії було дуже високе; напр. 1742 року — 1243

студенти, 1744 року — 1160, 1751 р. — 1193, 1765 р. — 1059 студентів. Академія була широко znana по всьому православному слав'янському світі, і в ній завжди навчалося багато студентів і чужинців, — з Молдавії, Болгарії, Сербії й інших країн. Так, 1736 року в Академії було 127 чужинців, в 1737 р. — 122, в 1790 р. — 47, і т.ін.

Крім Київської Академії, велике значення в розвитку української культури мали ще два *Колегіуми*, — Чернігівський Колегіум заснований був 1700-го року й культурно промінював на широку просторинь. В Білгороді заснований був 1721-го року другий Колегіум, що з 1726-го року був перенесений до Харкова, а року 1803-го став в основу Харківського Університету. Обидва Колегіуми провадилися головню вчителями духовного стану, хоч були школами більше світськими. Колегіуми завжди мали велике число студентів, що розходилися звідси по всій Україні.

Україна в XVIII-му столітті кохалася в вищій освіті, і року 1760-го повстав був проєкт заснування університету в Батурині, але цариця Катерина II з політичних мотивів не дала на те свого дозволу.

З 1721-го року, згідно з духовним Регламентом царя Петра I, в тодішній Росії, головню силами українськими, повстають *Духовні Семінарії* для підготовки православного Духовенства. Число цих Семінарій все росте в XVIII і XIX віках як у Росії, так і в Україні, і в XIX-м віці такі Семінарії були в нас у Переяславі, Чернігові, Києві, Полтаві, Катеринославі, Житомирі, Холмі, Харкові, Кам'янець-Подільському, Одесі, Кишиневі. Учнів по цих школах було надзвичайно багато; так, року 1891-го в Росії й Україні було 55 шостикласових Духовних Семінарій, а в них навчалося 1746 учнів. Підготовою до Духовних Семінарій були т.зв. *Духовні Школи* (нижчі чотирьохкласові); їх також 1891-го року було 185 з 29619 учнями. Крім цього, в Україні були ще тисячі т.зв. церковно-приходських шкіл, яких в приході (парафії) часом було по декілька.

Вплив усіх цих духовних шкіл на розвиток української культури був завжди надзвичайно сильний і він позначився, як вплив церковний. Учителями по селах були звичайно дяки, що навчали під доглядом свого Священика. По видатних школах повставали підручники з різних наук,

авторами яких все були особи духовні. Додаймо до цього, що відсоток грамотности в старій Україні XVIII-го віку був вищий, аніж навіть у віці XIX-м, коли нашу освіту взяла до своїх рук виключно Росія.

Світську інтелігенцію в Україні довгі віки творила нам наша Церква, вона ж творила її в віках XVI-XVIII по найрізніших своїх школах. Студенти Київської академії та інших видатних шкіл випускали в світ своїх слухачів не конечно на священничі посади, — більшість їх ішла в світ не посади світські, й творила нашу українську інтелігенцію. Значення Церкви в цьому відношенні було надзвичайно велике.

в. МИСТЕЦТВО

Так само й українське мистецтво, в усіх своїх найважливіших проявах, повставало під впливом нашої Церкви.

1. З найдавнішого часу Україна славилася своїм церковним співом. Його мелодійність та задушевність підкреслюють усі давні подорожні чужинці, що побували в Україні і чули цей спів. Своім церковним співом особливо славилася Києво-Печерська Лавра, і її т.зв. “лаврські напиви” славні були по всьому православному світі й широко розходилися по ньому. Вплив українського церковного співу на Москву був дуже сильний, особливо в віках XVI—XVIII, і українські капели завжди мали там добре поведження, навіть при царських палатах. Багато українських співаків зробили собі видатну кар’єру власне завдяки своїй співацькій умілоості, згадаймо хоча б Олексія Розума (Розумовського), що став навіть чоловіком цариці Лисавети Петрівної. Здавна по українських Церквах відомий був загальний церковний спів, — співала вся Церква, а це помітно впливало на вироблення співочої культури всього народу. Пізніше вславилися ще дитячі церковні хори, особливо на Богослужбах Архієрейських.

Так само здавна вславилася й українська *народна пісня*, завжди мелодійна й глибоко задушевна, багата поетичною уявою та своїм змістом. Число цих пісень надзвичайно велике. Цікаво підкреслити, що мотиви народніх пісень і церковних співів часом єдналися, цебто що був обопільний їх вплив. Глибший науковий аналіз цих пісень покаже, що їх

авторами часто були особи або духовні, або духовного оточення.

Українські *народні думи*, як історичний епос, широко знані в нас. Початковий наш епос мало знаний, заховався хіба в нечисленних уривках, але думи з XVI-XVIII віків, з часів козачих, заховалися численно. Науковий аналіз показав, що їхніми авторами так само були особи з духовного оточення.

В українському народі цікаві записи побожних пісень, що співалися по Церквах або вдома. Це т.з. *Богогласники*, широко відомі особливо в Україні Західній напр. на Холмщині та в Галичині. Поставали вони по монастирях, або й серед народу, а збірки їх укладали особи духовні. Про багато духовних побожних пісень знаємо, що їх авторами були особи духовного стану.

Величність українських Богослужб зо співного боку відома в нас здавнини, а особливо в віках XVI-XVIII, про що часто пишуть подорожні чужинці. Розумна загальна відправа, виразне виголошування, мелодійність співу, спів загальний і дитячий залишали глибоке враження на вірних. Україна ніколи не знала, скажемо, такого, як то було по Церквах московських, — т.зв. многоголоса Відправа: кожен читав і співав своє, поспішаючи про цілість. Здавна відоме в нас артистичне читання Апостола, що вийшло з нашої Київської Академії, а потім було занесене й до Москви.

2. **Малярство церковне** в Україні здавна кидалося в вічі своєю високою артистичністю та мистецькою викінченністю. Образи в Україні часто бували високо мистецькі, про що нам нерідко свідчать у своїх враженнях подорожні чужинці. Навіть поверховий огляд церковних Образів по Архівах московських і українських відразу показує мистецьку вищість наших Образів.

3. **Різьбарство** по українських Церквах знане здавна, і завжди було високо мистецької вартости. Особливо славилися своєю різьбою Райські (Царські) Ворота, увесь Іконостас, оправы (рамки) Образів, хрести, двері й т.ін. З XVIII-го віку широко знані в нас препишні бароккові Іконостаси тонкої різьбарської роботи.

4. **Зовнішня оздоба** в Церкві завжди була мистецькою й старанною. Чужинцям кидалося в вічі панування

мистецьких вишивок в українській Церкві: вона була тепло прибрана вишитими рушниками, хустками та килимами . Часто церковне священиче облачення було по-мистецькому вишите. Усе вбрання Святого Престолу так само вирізнялося мистецькою тонкою вишивкою. Окремі Образи, особливо Пречистої Діви, завжди були старанно вбрані найкращими вишивками.

Мистецький вплив Церкви в співі, малярстві, оздобі й різьбарства на своїх вірних був в Україні завжди дуже великий. Він підносив народній мистецький смак у всьому житті українському, — у народньому співі, в світському малюванні, в оздоблюванні своїх хат, у виробі й окрасах своєї одежі. Преписні вишивки церковних шат та церковного вбрання заохочували вірних до наслідування того самого й у своєму житті. Рушникові оздоби Церков переносилися й до оздоби своїх хат. Взагалі треба підкреслити, що тут був завжди сильний обопільний вплив, — Церкви на українське мистецьке життя, а його на Церкву.

Г. УКРАЇНЬСЬКА КНИЖКА

Для проведення духовної культури в життя завжди потрібна книжка, а вона в Україні ввесь час, майже до початку ХІХ-го віку, була витвором осіб духовного стану, взагалі витвором Церкви.

Перші книжки в Україні були рукописні, і дійшли до нас з половини ХІ-го віку; безумовно, були у нас писані книжки вже й у віці Х-му, але не збереглися . Писана книжка панувала в Україні дев'ять віків, за віки Х-ХVІІІ, а виготовляла їх головню Церква. Писарями книжок удавнину переважно були особи духовного стану або з духовного оточення. Книжки ці досягли часто великого мистецького оформлення: писані були чітким гарним уставним письмом і багато оздоблені заставками, ініціалами, кінцівками, а то й мініатюрами, — малюнками на окремих аркушах; пригадаймо, прикладом, такі книжки, як Київська т.зв. Остромирова Євангелія 1056-го року, Пересопницька Євангелія 1556-го року й т.ін.

Друкована книжка в Україні появилася рано, — перша була видрукована в 1491 році чужинцем Швайпльтом Фіо-

лем у Кракові, і з того часу друкарство шириться по українських землях без упину, й друкарні повставали по всіх центрах українського життя: у Львові, в Острозі в Києві й ін. містах. Коли в XVI-XVII віках сильно розвинулися в Україні церковні товариства вірних, т.зв. Церковні Братства, то вони взяли друкарську справу в свої руки, або сильно тому допомагали, й книжки появлялися одна за одною. Появлялися видатні фахівці друкарської справи, такі, як Тарас Земка, Памва Беринда й інші, — все особи духовного стану. Появилось багато меценатів друкарства, напр. Архимандрити Єлисей Плетенецький, Захар Копистенський, Митрополит Петро Могила, Архиепископ Лазар Баранович і багато інших; серед них світські особи, такі, як князь Констянтин Острізький, також допомагали розвитку української книжки, допомагали, звичайно, тільки матеріально, а вся фахова справа падала на осіб духовних. Вища наша церковна Ієрархія взагалі тоді була в нас меценатом культури.

Отож, як бачимо, головним творцем української культури за всі віки аж до віку XIX-го була Церква в особах її служителів. Й нема такої ділянки в духовій українській культурі, де б не попрацювали найбільше особи духовного українського середовища. Більше того, увесь культурно-національний рух в Україні в XVI-XVII віках був головно церковного характеру, а зміст йому надавали найбільше діячі духовного стану. Цієї заслуги нашої Церкви перед своїм народом ніколи не забуде історія.

II КУЛЬТУРА СОЦІАЛЬНА

Кожна релігія, а серед них християнська особливо, глибоко соціальна. Церква — це ж товариство вірних, що поставило собі метою удосконалення свого духа й життя через Віру Христову. Віра Христова сильно в'яже вірних до збірної спільности, цебто до Церкви, а вона виробляє відповідні соціальні стосунки своїх вірних. Церква Христова — це взагалі двигун кращого соціального розвитку на землі. Ще від свого початку, ще майже дві тисячі років тому Церква вже навчала своїх вірних про любов, рівність та братерство на землі поміж усіма людьми. Не соціалізм приніс ці святі й високі гасла, — приніс їх Ісус Христос, і заповів Своїй Церкві втілити їх у життя на землі, коли вона хоче бути справді щасливою.

Християнство на схід слов'янства прийшло найперше до українського народу, і з бігом віків пустило тут глибоке коріння. Дослід духовного життя українського народу вказує на його глибоку і правдиву Християнізацію, а це вело до покращання його соціальних умов життя, його соціальної культури. Церква Українська була щиро народня в усій своїй організації, а це поглиблювало нашу християнізацію. Християнізація народу плідно провадилася в нас уже здавна при допомозі живої проповіді в Церкві, а в XVI-XVIII віках у нас сильно були поширені в рукописах та друках. т.зв. Учительні Євангелії, що багато допомагали в цій християнізації мас.

Великі Євангельські гасла любови, рівности й братерства поміж людьми в нас мали реальне значення. На честь української соціальної культури, що зростала на християнстві, треба сказати, що Україна не знала зовсім *панщини*, — вона в нас була явищем наносним: в Україну її занесла цариця московська Катерина II, а частинно, на Правобережжі, Польща своїм панством. До нас дійшов Церковний Устав Володимира Великого (1015), який цікавий тим, що він не знає кари на горло за проступки, хоч

грецький оригінал, з якого він перекладений, знає їх. Це вказувало б, що й неофіційне християнство в Україні до 988 р. мало свої впливи.

Подам ще кілька прикладів, що свідчать про глибину й етичність соціальної культури в Україні. Здавна в ній відоме т.зв. *побратимство*, — дівчина або хлопець вибирав собі брата на ціле життя. Обраний побратим обов'язаний був усе своє життя бути правдивим братом тому, хто обрав його, а це сильно допомагало в житті, скажемо, сиротам.

Соціальна культура *козацтва* була на свій час дуже висока, — вся його організація сильно моделювалась з монашества. Оборона своєї Православної Церкви, як перше завдання, братерське співжиття між собою, викуп чи видостання невільників, погорда земським маєтком, заборона перебування жінок у Січі, й т.ін., — усе це взяте з монашої корпорації, й усе це підвищувало українську соціальну культуру. Навіть свого чуба на голові козаки перейняли від тодішнього монашества, що носило його.

Або ще приклад. В Україні довго існував глибоко етичний звичай викупу дівчиною чи вдовою на смерть засудженого парубка чи вдівця, якщо той погоджувався повінчатися з цією дівчиною чи вдовою. Звичай цей довго існував в Україні, й його знесли тільки нові часи.

Стара Церква, за вказівками Святого Письма, тримала в своїх руках догляд над правильністю мір та ваги, а це давало їй можливість великого впливу на *міщанство* й на спосіб торгівлі. Може тому старе міщанство так міцно горнулося до своєї Церкви, й у нас, в Україні, було завжди національно свідомим. Міщанські цехи все гуртувалися біля Церкви, а вони ж охоплювали в свої організації більшість українського робітництва. Очевидно, що Церква мала змогу глибоко проводити в це робітництво свої християнські соціальні ідеї. Цікаво тут зазначити, що коли пізніше, під російським впливом, міщанство зо своїми цехами відірвалося від Церкви, воно незабаром утратило свою національну свідомість, і по наших містах стало русифікуватися або полонізуватися.

Соціальне забезпечення старих і хворих здавна відоме в нас в Україні, а започаткувала його таки Церква. Так звані Церковні Братства, товариства вірних при Церкві, повстали

в Україні дуже рано, — десь уже в XV-му віці, а в віках XVI-XVII вони вкрили всю Україну й були майже при кожній Церкві. Ось оці Церковні Братства й ставили собі завданням опіку над старими та хворими, взагалі над нездатними до праці. На чолі Церковних Братств стояв Священник, що керував ними й направляв їхню працю на чисто християнську дорогу. І майже кожне Братство мало свій т.зв. *шпиталь*, — притулок для старих, хворих та бездомних сиріт. Шпиталів цих було в Україні дуже багато, — майже в кожному селі був свій шпиталь, що давав правдиву й реальну допомогу потребуючим. В 1654-му році через Україну переїздив до Москви Антіохійський Патріарх Макарій, родом араб, а його син, Диякон Павло Алепський написав арабською мовою про цю подорож надзвичайно цінний опис. І ось у цьому п'ятитомовому описі, т. II ст. 94 про українські шпиталі Павло Алепський пише: “Знай, що по всій країні козацькій у кожному місті й у кожному селі побудовано для бідних та сиріт дома, шпиталі, при кінці або в середині міста, які служать їм притулками. Знадвору на них багато образів. Хто до них заходить, подає їм милостиню, — не так, як у країні молдаван та валахів, де вони ходять по Церквах, і через їх численність заважають людям молитися”. Шпиталі існували в Україні в залишках аж до кінця XIX-го віку, як витвір глибокої християнізації українського народу та його високої соціальної культури.

Розвитку соціальної культури в Україні сильно сприяли й допомагали тодішні *монастирі*. Треба сказати, що ідеологія старих українських монастирів сильно різнилася від ідеології монастирів пізнішого часу, яким накиннули ідеологію московську. Українське монашество глибоко знало, що служити Народові — то служити Богові, і тому все пильнувало вірно служити Богові службою народові. Ось через всі монастирі пильнували закладати при собі школу для вивчання дітей вірних, гостинниць, де кожен потребуєчий завжди знаходив тимчасовий притулок, нерідко друкарню для поширення книжок, а вже конечно доброго шпиталю, як притулка для хворих та сиріт.

Церковне життя старої України сильно сприяло здоровому зростові соціальної культури й громадської праці. В Українській Церкві панувала тоді т.зв. *соборноправність*, —

соборне керування Церквою, виборність усіх церковних осіб, від дяка до Митрополита, і власне це сильно навчало народ соціальної культури. Народ брав участь у виборах усіх церковних достойників, а це підносило його на душі й надавало йому самопошани. Так само всі посади в Церковних Братствах були виборчими, і це так само привчало народ до організованого соціального життя.

Міцна *родина* — основа громадянства й основа сили народу. Українська Церква завжди це пам'ятала, й завжди була на сторожі міцности родини. Таїнство Шлюбу в Українській Церкві завжди було непохитним і горливо стереженим.

Церковний шлюб українського народу з дуже давнього часу поширився й до народніх мас, в міру їх християнізації. Десь у XVI ст. до Таїнства Шлюбу в Українській Церкві запроваджується важлива шлюбна присяга, яка поширюється Великим Требником митрополита Петра Могили з 1637 р. Шлюб через це був справді присягою, а подружій зв'язок більше нерозторгним. На сході слов'янства власне в народі українського Таїнство Шлюбу реально ввійшло до мас, чого, скажемо, в сусіднього російського народу було мало через малу християнізацію народу; там ще в XVII ст. церковний шлюб реальним був головно серед інтелігенції, і не постійний серед простого народу, що дивився на нього, як на звичай панський. Тому т.зв. "снохачество", добре відоме в Росії ще й тепер, ніколи не було знане в Україні.

І Біографічні дані про І.І. Огієнка взято з джерел, що знаходяться у спецфонді Львівської наукової бібліотеки В. Стефаника, зокрема: *Заїкін В.* Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. — Варшава, 1925. — 16 с.; В 30 річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. — Варшава, 1937. — с.3-13; Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д.Д. Огієнкової (відбиток з кн. 5/25) Наша культура. — 1937 — 24 с.; Людина праці. 60-ліття з дня народження Високопреосвященнішого Владика Іларіона Архiepіскопа Холмського й Підляського (проф. д-ра Івана Огієнка). — Холм, 1911. — 16с. А також: Українська загальна енциклопедія: В 3-х т. — Львів; Станіславів; Коломия; 1932 — Т. 2. — С. 899. Енциклопедія українознавства: В 9-ти т. — Paris; New York, 1959 Т. 3. — С. 863.

Стан соціальної культури кожного народу завжди добре видний зо *становища жінки* в цього народу. З найдавнішого часу жінка в Україні ставилася високо й справді поважалася. Для жінки виникла почесна назва — “дружина”, від слова “друг”, товариш. Українська Церква, запровадивши присягу до Таїнства Шлюбу, власне зробила жінку не слугою чоловіка, а його правдивим товаришем: “Беру тебе за *товаришку*”, присягався чоловік, і присяги цієї обов’язаний був триматися до смерти. Власне ця присяга (шлюб) надала назву й самому Таїнству. Тільки значно пізніше Москва сильно змінила в нас формулу присяги з Таїнства Шлюбу хоч назва “шлюб” позосталася й до сьогодні.

Як свідчить р. 1654-го диякон Павло Алепський (11.123), в Московії кругом Церкви звичайно була галерія, і тільки там право стояти жінки за Богослуженнями. В Україні цього не було, — жінки стояли в самій Церкві, правда ліворуч від чоловіків.

Якогось *затворництва* жінок Україна ніколи не знала, як то було звичайним на Московії. В Московії вищі круги сторожко тримали своїх жінок по теремах, тоді як на низах скрізь була нехристиянська спокуса; скажемо, — чоловіки й жінки ходили в баню разом (див.Скорцов: Патріарх Адріан, 1913 р. ст. 256-263).

Ось іще цікавий факт що характеризує становище жінки в Московії (там само ст.259). Московське право, “Уложеніє” царя Олексія Михайловича 1649 р., коли б жінка забила чоловіка, наказувало таку переступницю закопувати живою й голою по горло в сиру землю, і так вона скоро помирала від холоду й голоду. Коли б же вбив чоловік жінку, то він платив за це звичайну грошову кару. Нічого подібного Україна не знала: в ній чоловік і жінка були рівні перед правом!

Становище жінки в Московії та в Україні добре знати з оцієї гумористичної російської поговорки: Як нап’ється москаль, то жінку б’є, а як нап’ється “хахол”, то його жінка б’є...

Соціальна рівність в Україні була без порівняння вищою, як у сусідній Московії. Козацький устрій давав усім правдиву рівність, а обиральна система на посади та соборноправність у Церкві реалізували її. Київська Академія, славна вища школа на сході, була всестановою: в ній навча-

лося звичайно 30% дітей духовенства і 70% дітей світських родин. На шкільній академічній лавці сиділи поруч, як рівні, і гетьманчи, і діти прачки чи шевця.

Але Україна рано втратила свою незалежність, а тому не могла вільно розвивати свою соціяльну культуру так, як хотіла б, і як то в неї вже творилося. Московія, забравши в 1654 р. Україну, помалу накидала їй свій соціяльний стан, а потім принесла до неї навіть тяжку панщину. І Україна помалу втрачала те соціяльне майно, якого вона щедро набула собі за попередні віки.

III

КУЛЬТУРА МАТЕРІЯЛЬНА

Духовний стан у старовину був дуже численним до нього належали: духовенство властиве, Священики й диякони, церковнослужителі, усі зо своїми родинами, а також “церковні люди”, що сиділи на церковних та монастирських землях. Усіх разом було до 10% всього населення України.

Все духовенство матеріально стояло досить міцно й жило заможнo. Всякі поліпшення матеріальної культури найперше приходили до духовенства, а від нього розходилися по народі. Домашня обстановка священичої хати заражувала заможніх селян, і вони її наслідували. Культура поля з церковних земель так само розходилася по всьому приходу. Священичі садки були зразками для садків селянських. Пригадаймо собі, що за тих часів наше духовенство справді було народнім, жило з ним у найближчих стосунках, а це вказує на великий та дійсний вплив його на матеріальну культуру всієї парафії.

Особливо треба підкреслити в цьому відношенні впливи монастирів. Монастирів за давніх часів в нас було дуже багато, і вони мали розлогі монастирські землі. Монастирі були заможніми, особливо на землю, а це давало їм можливість триматися кращої культури. До монастирів приходило багато прочан, що цікавилися також і монастирським господарчим життям. Крім цього, монастирі завжди мали показне число т.зв. посвятників, — осіб, що за якісь особливі милості Божі, виявлені до них, йшли до монастирів на якийсь час на роботу. А пізніше, і прочани і посвятники розносили по світі й до себе самих краще з усього того, чого навчилися в монастирі. В цьому відношенні вплив матеріальної культури з монастирів завжди був помітний.

* * * * *

Така роля Церкви в творенні української культури, — культури духовної, соціальної й матеріальної. Й куди не

поглянемо, хоча б у найменшу ділянку нашої культури, скрізь бачимо впливи нашої Церкви. І це дає повну підставу твердити, що український народ — народ в основі своїй церковний, а українська культура — то культура церковна, витворена під впливом нашої Первозваної Церкви.. Тому ми обов'язані ставити Українську Церкву на першому місці нашого життя. Як бачимо, Українська Церква чесно служила своєму народові, витворюючи йому краще життя на цій нашій землі.

IV

УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО

Культура народу в давнину звичайно йшла за культурою його духовенства, й тому ми належно не зрозуміємо розвою й історії своєї української культури, коли не приглянемося ближче до творців її, до українського духовенства. Бодай коротенький опис українського Духовенства покаже нам правдиву силу творців нашої культури, що вели її майже аж до половини XIX-го століття. Головними рисами нашого Духовенства були: 1. висока освіта, 2. авторитетність, 3. національність і 4. народність. А це якраз риси, конче потрібні для творців культури кожного народу.

1. Високоосвіченість українського духовенства завжди кидається в вічі науковому дослідникові, бо про це свідчать і свої історичні джерела, і часті записки подорожніх чужинців. Українське Духовенство ніколи не бокувало від західньої культури, ніколи не лякалося її, як то було скажемо, в Московії, а тому воно здавна стало провідником її в Україну. Кидається в вічі, що українське духовенство своєю культурою звичайно перевищувало свою інтелігенцію, а це збільшувало його авторитетність у свого народу.

В XVII—XVIII віках в Україні звичайним і частим було, що духовенство отримувало свою освіту по вищих школах Європи. Згадаймо таких творців української культури, якими були Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Сильвестр Косів, Інокентій Гізель, Ісайя Трофимович, Тарасій Земка, Феофан Прокопович і багато, багато інших, — усе це вищі церковні достойники, що навчалися в Європі. Вертаючись додому, такі західні вихованці приносили з собою все, що набували на чужині ліпшого, і пильнували зашепити його й у себе вдома. І нема в Європі видатнішої вищої школи, де не навчалися б українці духовні, або особи, що ставали духовними пізніше. Ось чому, скажемо, добре знання чужих мов серед нашого українського духовенства не було тоді річчю рідкою.

Навчання в Київській Академії створювалось головню на досвіді шкіл західньої Європи, й тому студенти її не цуралися західньої культури. Викладання європейських мов в Академії завжди стояло на належній височині. Взагалі ж чужинці подорожні часто свідчать (Диякон Павло Алепський 1675 р. й інші) про високу культуру українського духовенства, як білого, так і чорного, що надто кидалося в вічі особливо при порівнянні його з духовенством Московським.

2. Авторитетність — це постійна ознака українського духовенства. Уже само те, що своєю освітою наше духовенство звичайно перевищувало інтелігенцію, надавало йому високої авторитетности. Через це українська Ієрархія з найдавнішого часу була глибоко шанована на княжих дворах, де вона була дорадниками князів, а пізніше гетьманів. Митрополит Київський був першою особою в Церкві, а другою, по князеві, в державі. Ось тому й усе духовенство було поважне, а з бігом часу воно набуло собі широких прав. Так, за литовських і польських часів українське духовенство досягло права шляхетства, мало свій власний становий суд, а це все повищувало його авторитетність.

Коли ж Україна з 1654 р. опинилася під Московським володінням, а Українська Церква з 1686 р. під московським Петріархом, наше духовенство стало поволі втрачати свої права, бо його урівнювали з духовенством Московським. В Московії ще за царя Олексія Михайловича Церква, в особі Петріярха Никона, була зовсім повалена й віддана під керівництво світської влади. Дальші московські царі, а особливо Петро I, Петро III та Катерина II ставили собі виразним завданням принизити авторитет Церкви. Петро I та Петро III робили це в Церкві Московській, а Катерина II за довге своє панування била й розкладала вже не тільки Церкву Московську, але й Українську.

У всякому разі ідеологія приниження своєї Церкви була Україні зовсім чужа, з Москви принесена. Звичайно, висока авторитетність українського духовенства та його широкі права сильно муляли очі в Москві, і тому московський уряд цілі віки з ними боровся, пильнуючи прирівняти духовенство українське до московського, цебто обезправити

його. Тілесна кара на духовенство в Україні ніколи не була знана, а між тим у Московії вона була звичайна аж до 1801-го року, коли її було нарешті відмінено. Московське духовенство завжди було забите та затуркане, — всі, кому охота була, з нього знущалися; навпаки, українське духовенство завжди було високо авторитетне, а тому й сильно впливове серед своїх вірних.

3. Українське духовенство було **національним**, і це воно найбільше працювало для створення національної ідеї серед свого народу. Це воно весь час працювало, щоб зо свого народу витворити свідому націю. Історія показує, що в Україні національно найсвідомішим завжди було духовенство.

Воно глибоко ввійшло до народу й завжди нероздільно жило з ним, підтримуючи й побільшуючи його національну свідомість. Віра й нація так міцно поєдналися в Україні, що стали невідимі; бути православним стало в нас одночасно й бути українцем, і навпаки, що позосталося аж до сьогоднішнього дня.

Але Україна рано втратила свою незалежність, уже з XVI-го віку, і з того часу пішла її денационалізація, спочатку мала і непомітна, а далі все більша та більша. Ось тому перетворення українського народу в свідому українську націю йшло в нас зовсім ненормальним шляхом, але завжди на ньому наше духовенство вело провід. За XVI-XVII віки майже вся вища українська інтелігенція, увесь світський провід нашого народу, покинув свою Православну віру, прийняв Католицизм, й дуже скоро зденаціоналізувався. Так ми втратили сотні своїх старих і провідних родів, таких, як Острівські, Сапіги, Тишкевичі, Вишневецькі, Чарторийські, Любомирські й т.ін. Але духовенство наше, поза нечисленними винятками, свого народу не покинуло й лишилося з ним при Православ'ї. У той тяжкий і критичний час, коли Польща через Рим хотіла всю Україну сполонізувати, наша Церква найсильніше стала в обороні українського народу, як нації, й недопустила до його винародження.

З другого боку, захопивши лівобережну Україну, Москва поволі стає московщити її, нападаючи і на нашу інтелігенцію, і на наше духовенство. Особливо духовенство переживало найрізніші утиски свого національного життя, і

через церковний провід, і через школу, але весь час не здавалося, й міцно боронило свою українську національність.

І так було аж до останнього часу. І коли, здавалося, все було обмосковлене, духовенство таки не розклалося до остатку: священичі родини позоставилися українськими оазами в московському морі на Поділлі, на Волині, Київщині, Полтавщині. Огонь Української національної свідомости ніколи не погасав по родинях українського духовенства, і в потрібний момент він завжди розгорювався на всю нашу землю.

Пригадаймо, що в 1905-1907 роках коли здавалося, все було в Україні зденаціоналізоване, якраз Духовні Семінарії через збірні петиції та голосні страйки публично заявляли, що вони своєї національної української свідомости не втратили; не забудьмо до цього, що чогось подібного не було ніде в нас по інших школах, бо вони національно повироджувались.

Священичі ж родини, або взагалі духовне оточення, дали нам за 1917-1920 роки, за роки відновлення української державности, багато свідомих національних діячів, таких як Симон Петлюра (скінчив Полтавську духовну Семінарію), Володимир Чехівський (скінчив Київську Духовну Академію), й багато-багато інших. Взагалі ж свідомі українська інтелігенція своїм походженням часто була зобов'язана власне Церкві. І треба тут підкреслити, що наша нова інтелігенція не йшла за розкладовим прикладом Москви, і з своєї Церквою зв'язків не рвала.

Цікаво ще підкреслити, що останнього часу, вже за більшовицької влади, коли повсталала Українська Автокефальна Церква на чолі з Митрополитом Василем Лепківським, вона одна однісінька не побоялася бути національно свідомою й покласти своє життя за цю свідомість. І це в той час, коли жодна світська організація чи установа не сміла виявити себе відкрито свідомо національною, українською.

Українська людність у Галичині завжди терпіла дошкульні польські переслідування, особливо ж з кінця XVI-го віку, які закінчилися в Церкві т.зв. унією з Римом. Але греко-католицизм потрібне було Польщі виключно для ополчення українців, і свої денаціоналізаційні натиски на них

вона ніколи не спинювала, чому сильно винародовлювала тут українське духовенство. Полонізація нашого духовенства в Галичині була глибока й сильна: священниці родини говорили по-польски, польську мову запровадили й у церковному проповідництві. Вища греко-католицька Ієрархія так само зовсім сполонізувалася; ось у Холмському Єпархіяльному Музеї збірка Холмських грекокатолицьких — єпископів за довгий час, під ними їх підписи, — й усі підписи мовою польською або латинською, й ніодного мовою українською. Канцелярії Єпископські провадилися польською мовою. Але національна свідомість таки доостанку не завмерла й тут, правда, головно тому, що Австрія вела національну політику й допомагала українцям у Галичині національно оживати. І ось т.зв. “руська трійця”: о. Маркіян Шашкевич, о. Іван Вагилевич та о. Яків Головацький ще в середині ХІХ-го віку таки поклали міцні основи для визволення українського народу з-під остаточної полонізації. Як бачимо, і в Галичині Духовенство таки зберегло огонь національної свідомости непогашеним, і воно ж довело його тут до такого стану, що він загорівся на всю Україну.

4. Українське духовенство було справді *народне*: воно жило з народом так близько, що злилося з ним в одне національне тіло. Духовенства в широкому розумінні (разом з “церковними людьми”), як ми вже казали, було в Україні до 10% всього населення, а це давало йому повну змогу сильно впливати на народ, і бути дійсно народнім. Духовенство було з народом і при його радостях, і при його печалях, творячи з ним одну родину. Духовенство було виборне, а це так само робило його щиро народнім та в’язало тисячею вузлів з народом.

Отаким було те Духовенство, що творило в нас нашу українську культуру. Серед православного слов’янського світу українське Духовенство займало перше місце, й скрізь користалося заслуженою пошаною. У свого рідного народу його праця на культурному полі позостанеться навіки пам’ятна.

V

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Таке Духовенство, про яке я розповів в попередньому IV-му розділі, повставало віками, яко витвір усієї Української Церкви, яко витвір її ідеології. Кожна християнська Церква повстала на підставі Святого Письма, Святих Догматів та Канонів і Церковного Передання, але всі ці підстави кожна Церква розуміє по-своєму, і має на них свій національний погляд. Національне розуміння основ християнства я й зву ідеологією Церкви.

Українська Церква глибоко зрозуміла все основне в християнстві, не скривила його, — навпаки, ґрунтовно розробила, і воно дало міцний і щедрий плід серед українського народу.

Ідеологія Української Церкви надзвичайно висока й глибоко життєва, цебто така, що багато допомагала своєму народові в житті. Довгі віки вироблялася вона всім нашим Духовенством та всім народом разом, — це вислід культури духовенства й глибокої християнізації народу. Українська Церква по-своєму зрозуміла Євангельські Христові Правди, і це розуміння й заклало її ідеологію. Ця ідеологія творилася в довговіковій боротьбі за свою Церкву нашого духовенства й народу, й густо полита кров'ю українських мучеників, особливо в боротьбі з Католицизмом.

У цій своїй праці я коротенько подаю тільки деякі примети ідеології Української Церкви, бо докладніше подав їх в іншій, а саме в: "Ідеологія Української Церкви", 1944 р. ст. 1-56, а також готую й більшу працю про це саме.

1. Українська Церква, на основі давнього передання, записаного в Початковому Київському Літопису, ввесь час уважала себе Церквою Апостольською, *Первозванною*, заложеною ще Апостолом Андрієм Первозванним. Це була надзвичайно висока ідея, що світила нашій Церкві провідною зорею, й що була прийнята в ухвалах Київського Помісного Собору 1621-го року. Українське Духовенство глибоко шанувало цю ідею, як основну в своїй ідеології, й

пильнувало завжди працювати, як подобає працювати служителю Первозванної Церкви. Наше духовенство ніколи цього не забувало й завжди було горде з своєї приналежності до такої Церкви.

2. Українська Церква була *соборноправна*, цебто, все її життя керувалося Соборами: Помісний Собор у Києві вибрав Митрополита й ухвалював місцеві Канони для всієї Української Церкви, а Собори Єпархіяльні обирали своїх Архиреїв й установляли правила для життя Єпархій. На цих Соборах завжди мало належне місце й голос також і світське громадянство.

3. Українська Церква була Церквою *незалежною* від якихсь більших впливів влади світської. В Україні завжди була належна гармонія поміж владою світською та церковною Ієрархією, але така, що Церква не підпадала під виключну князівську владу. Навпаки, сусідня Московська Церква була в повному полоні влади світської.

4. Назовні Українська Церква завжди була *терпима*, толерантна, цебто не нападала на сусідні іновірні Церкви. Довгі віки наша Церква була в постійних стосунках з Церквою Католицькою, й привчилася знаходити загальнохристиянські стосунки з нею. Часто бувало, що українське православне духовенство навчалося в Європі в католицьких чи протестанських школах, і від того не втрачало своєї православної, а тільки набувало ширшого християнського кругозору. Навпаки, в сусідній Московській Церкві заборонялися найменші спільні стосунки з іновірцями, а навіть на всі інші православні народи (українці, білоруси, румини, греки й ін.) в Московії дивилися, як на неправославних, і неохоче впускали їх, або й зовсім не впускали до своїх Церков.

5. Українська Церква була *високоосвічена*, як про це відмічено вище.

6. Була *національна*, українська, і власне на цьому ґрунті вироблювала свою ідеологію. До того, що вище сказано було про національність нашого духовенства, додаю, що наша Церква виробила й свого Пом'яника Святих, — у наших Пом'яниках були всі Святі Церкви Матері, цебто Церкви Грецької, та всі Святі свої, й ніколи не вносились до них Святих Церкви Московської. Українські Служебники

однозгідні в цьому аж до середини XVIII-го віку, і тільки від того часу Московська Церква силою накинула нам свого Пом'яника Святих. І як це не дивно, це саме з російських поглядів робиться ще й тепер: наприклад, у Варшаві в 1942 р. видано Службника, в якому на ст. 23 згадуються Святі Іона, Филип і Ермоген Московські яких у старих українських Пом'яниках на Проскомідії ніколи не згадувалось. Тут же на ст. 355 знаходимо “Св. Отця нашого Алексія, митрополита Московського”, тоді як це місце в старих українських Службниках друкується правильно: “Св. Отця нашого Алексія, митрополита Київського і всея Росії”. І це Службник для вжитку в Українській Автокефальній Церкві!

7. Як уже вище говорилося, Українська Церква була щиро *народня*, яка добре розуміла, що наймиліша Богові жертва — то служба народові. Українське духовенство провадило працю для свого народу на всіх ділянках життя, щоб підносити його релігійно й морально. Наша Церква була справжньою рідною матір'ю своєму народові, — дбала про його щастя на землі й про його спасіння на Небі. І тільки в Українській Церкві могло повстати високе, глибоко християнське гасло: Служити Народові — то служити Богові!

8. Такий високий стан Української Церкви, як я змалював тут, зробив із неї Церкву *впливову*. Наша Церква ніколи не обносила китаїськими мурами, але завжди ділилася своїм великим християнським набутком зо всіма Православними слов'янськими Церквами, — Московю, Молдавією, Сербією, Болгарією. До Москви Українська Церква перенесла й саму віру Христову, а пізніше, в віках XVII-XVIII мала на неї знову великий вплив, й дала їй увесь її устрій. Ці глибокі впливи Української Церкви приносили високу честь не тільки їй самій, але й українському народові. Українська Церква на той час займала перше місце серед усіх слов'янських Православних Церков.

VI.

ГЛИБОКА ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Яким же виховався український народ у такого достойного Духовенства й у такої високої Первозванної Церкви? Глибокий аналіз цієї справи ясно показує, що український народ увесь час був духово високо культурним і глибоко християнізованим. Етична й товариська християнська культура в нашого народу була в очі до останнього часу.

1. **Грамотність** — підстава новочасної культури, і власне вона здавна була належно поширена серед українського народу. Шкіл в Україні було багато, а це давало можливість ширитися освіті. Подорожні чужинці, що переїздили по нашій землі, не раз підкреслювали освіченість українського народу. Так, Диякон Павло Алепський, що був у нас 1654-го року, пише так: “По всій козацькій землі ми запримітили прекрасну рису, що викликала наше здивування: усі вони, включаючи небагатьох, навіть більшість їхніх жінок та дочок, уміють читати й знають порядок церковних Богослужб та церковні напиви” (11.2). А в іншому місці він же додає, що в Україні “дітей більше, як трави, і всі вміють читати, навіть сироти”.

Цікаво підкреслити тут, що, скажемо, число шкіл у XVIII-му віці було дуже велике, майже кожне село мало школу, але в віці XIX-му, коли Росія остаточно зцентралізувала шкільну справу в своїх руках, число це значно поменшалось. Високий відсоток грамотности в Україні давав добру дорогу до правдивої християнізації народу, що глибоко ввійшла в нього.

2. **Велика побожність** завжди була ознакою українського народу, що все переповнював свої численні Церкви. Ця побожність кидається в вічі зо всього українського життя. Той же Диякон Павло Алепський, що переїздив Україною в 1654 році, пише: “Ми запримітили в козацькому благословенному народі побожність, богобоязність і благочестя, що приводять розум до здивування” (11.4).

Побожність в українському народі видна від гори аж до долу. Українські князі й бояри охоче будували й прикрашували Церкви, тим же займалося, особливо в віках XVI-XVIII, й українське міщанство. Підкреслену побожність виявляло й українське військо, а українське козацтво ставило собі за свою ціль збройну оборону Православної Віри. Бували випадки, коли Гетьман зо всім своїм військом Запорізьким записувався до Церковного Братства, як це зробив був в 1622 році Гетьман Сагайдачний. Зрештою, й сам уклад козачого життя нагадував собою уклад монаший. Цікаве ще таке свідчення Диякона Павла Алепського з 1654-го року: “Козаки ніколи не беруться за зброю в Великий Піст” (11.13).

3. Висока моральність українського народу так само впливала з глибокої християнізації його. Павло Алепський, переїхавши в 1654-му році багато різних країв, серед них Молдавію, Валахію й Московію, і багато натерпівшихся в цих країнах, підкреслено пише про український народ: “Нема в них ані злодіїв, ані грабіжників! (11.30). Внутрішня високо духовна інтелігентність сильно кидалася ввічі арабському спостережникові Павлові, і він пише, що в Україні “жінки нарядно зодягнені, зайняті своїм ділом, і ніхто не кидає на них непристойних поглядів” (11.76). Порівняймо з цим свідченням чужинця, скажемо те, що пише відомий московський письменник XVII-го століття про свій народ: “Во всемъ свѣтѣ нигдѣ такого обманства нѣтъ, яко въ Московскомъ Государствѣ” (Скворцовъ: Патріархъ Андріанъ 1913 р. ст. 257).

4. Правда християнізації пішла глибоко в народ український, і виявлялася тут у всьому житті великою побожністю та високою моральністю, а назовні урочистими Богослужбами та велеліпністю Храмів. Євангельські Христові заповіді ввійшли в кров і плоть українського народу, і він їх виявляв у своєму житті. Християнізації ввійшла в нас всередину людини, до її душі, і давала рясний плід.

Навпаки, скажемо, в сусіднього московського народу бачимо дуже малу й неглибоку християнізацію. Так, згадуваний вище Посошков, московський письменник XVII-го століття, свідчить про свій народ, що “не состарѣвся, дере-

венские мужики на исповѣдь нѣ хаживали”. І бувало, що люди мали по 60 літ життя, а на сповіді ніколи не бували... Це й довело до того, що цар Петро І в 1716 році видав наказа, що кожен обов'язаний сповідатися “повсягодно”, а хто сповідатися не буде, той платить кару... (див. Скворцовъ: Патріархъ Андріанъ, 1913 р. ст.265). Уже саме це ясно показує про ступінь християнізації московського народу, коли його до сповіді треба було гнати царськими наказами... Звичайно, нічого подібного в Україні ніколи не було.

VII

РОЛЯ ЦЕРКВИ В НАШОМУ ЖИТТІ

Я коротко розповів, якою була наша Українська Церква вдавнину, й як вона прислужилася в творенні нашої культури. З вищесказаного зробимо деякі висновки про ролі Церкви в нашому теперішньому житті.

Український народ — народ релігійний, і вже через одне найбільший вплив на нього матиме наша Церква. І ще довго наша культура буде творитися також і Церквою, бо ж у нас ще нерідкість, що Священик у селі — єдина інтелігентніша особа. Ось тому, і з погляду державного, і з погляду національного не все одне, як саме витвориться наша Українська Церква, коли вона твориться тепер.

Релігійна байдужість, що з часом помітна серед української інтелігенції, явище нам історично зовсім чуже, — це новий російський вплив на неї. Наша інтелігенція вдавнину завжди була тісно зв'язана з Церквою, й ішла з нею в парі в усіх справах, цебто, була міцно зв'язана зо своїм народом, бо ж народ був завжди при своїй Церкві. Навпаки, московська інтелігенція вже з другої половини XVII-го віку різко пірвала зо своєю Церквою, а потім, під проводом своїх царів і цариць, пішла проти неї. Ось тому й більшовизм найперше й найлегче повстав власне серед російської інтелігенції. Українська інтелігенція мусить конче триматися своєї власної традиції, й завжди йти зо своєю Церквою, зовсім не оглядаючись на релігійну байдужість сусідньої інтелігенції.

Релігійність буває: 1. внутрішня, істотна, що проймає всю людину: людина правдиво вірить у Бога й любить Його всім серцем, і 2. релігійність зовнішня, обрядова, релігійність тільки на показ. Правдиву релігійність дуже часто знаходимо в нашого простого народу, тому він і є вугольним каменем нашого народу. Навпаки, релігійність сучасної нашої інтелігенції часто буває тільки зовнішня, — вони на неї покладають і неналежні їй завдання. Розбіжність між вимріяними власними ідеалами та голою дійсністю

часом кидає українську інтелігенцію до Церкви з певними завданнями, — але це буває тільки на некористь Церкві, бо викликає в неї непотрібні непорозуміння. Ніколи не треба забувати, що перебільшені вмішування наших Церковних Братств до церковних справ у другій половині XVI-го віку doprowadило нашу Церкву до катастрофи 1596-го року, й взагалі до розбиття. Соборноправність нашої Церкви невільно обертали на народопапізм!

Як ми бачили, Українська Церква за всю її історію грала в нашому житті першу роль, як творець нашої культури. Вплив нашої Церкви на народ завжди був такий великий, якого не мали в нас ніколи жодна інша організація. Ось тому при будучій відбудові нашого поруйнованого національного життя, нашій Церкві буде належати перше місце. Українська Церква виставила тепер незмірно велике й історичне гасло: Служити народові — то служити Богові, і це гасло єднає нашу Церкву зо всією інтелігенцією, що працює на службі народові. Це гасло в'яже Духовенство зо всім своїм народом в одну цілість і в одне завдання: усім служити своєму Богові!

Часом у нас можна почути, ніби праця з Церквою чи для Церкви — це клерикалізм. Чужа це думка для українця, бо вона повстала в Європі проти непомірно великих претензій Католицької Церкви, а Церква наша, Церква Православна ніколи таких претензій нікому не ставила. Ось тому в нашому життєвому словникові нема цього чужого нам слова.

Український народ тепер надзвичайно поруйнований, морально і релігійно сильно підупалий. Хто ж його двигне з цієї руїни, хто його піднесе з великого занепаду? — Українська Церква, в першу чергу вона, бо таку працю робила вона не раз в своїй багатовіковій історії.

Отож творімо Українську Церкву такою, якою була вона за давнього вільного життя свого, — Церквою високоосвіченою, авторитетною, національною, народною, Церквою Первозванною! Така власне Церква легко перетворить підупалу й поруйновану українську масу в свідому українську націю, якій буде забезпечене незалежне існування, бо без цього вона повироджується й обернеться в

зовсім інертну масу, позбавлену своєї національної свідомости.

І завжди пам'ятаймо, що без Церкви ми зо свого народу свідомої нації не створимо, цебто ми не вбережемо його від денационалізаційного розкладу, що йде до нас від сильніших сусідів.

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ*

Кожна Православна Церква будується на чотирьох непорушних підвалинах: на Святому Письмі, на Святих Догматах, на Священних Канонах і на Св. Переданні. Але кожна Церква усі ці чотири основи, а особливо дві останні, розуміє трохи по-своєму, щобто, не всі Церкви розуміють ці основи цілком однаково й у деталях (див. № 27-30). З бігом віків у кожній Церкві витворюється й своє власне церковне Передання, що може бути трохи відмінним від Передань інших Церков. На це сильно впливають історичні обставини розвою Церкви й її народу, й т.ін. Сильно впливає на це й ідеологія самого народу. Взагалі, кожен народ основи Християнства сприймає і сприймає й по-своєму, трохи відмінно від інших народів. Наприклад, росіяни й українці — обидва народи православні, але обидва сприймали й сприймають Християнство по-своєму, часом досить відмінно один від одного, так що розуміння Православія російське й українське стоять іноді на зовсім протилежних полюсах (див. № 117).

Взагалі, Христову Правду, — через обмежений людський розум, — не всі розуміють однаково, — всі народи сприймають її за своїм національним розумінням, з чого й складається національна ідеологія тієї чи іншої Церкви.

Оце відмінне переломлення Християнства в сприйнятті його тим чи іншим народом я й зчу *ідеологією* Церкви.

Ідеологія Української Церкви складалася довгі віки, складалася спільно всім Духовенством і Народом (див. №6). Ідеологія ця росла разом з історією Українського Народу, що довгі віки змушений був сильно боротися і з мусульманським Сходом, і з католицьким Заходом, і навіть з православною Північчю. У цій довговіковій боротьбі й

* “Ідеологія Української Церкви”, Холм, 1944 р. Митр. Іларіон.

складалась ідеологія Української Церкви, сильно відмінна, скажемо, від ідеології Церкви Російської.

Змішувати Православ'є українське з Православ'єм російським можуть тільки вороги Православ'я взагалі. І кожен, хто науково простудіює історію українського Православ'я, переконується, що воно ідеологічно сильно відрізняється від московського. Московська зверхність над Українською Церквою з року 1688-го була тільки адміністративною, і до кінця XVIII-го століття ідеологічно ані трошки не вплинула на Церкву Українську. У XIX-му віці натиск Московської Церкви на нашу побільшилася, але знову таки головно адміністраційно: богословіє московське й киевське були різними. Усі українські Духовні школи, Духовні Семінарії й Київська Духовна Академія, хоч і провадилася російською мовою, проте найвиразніше відрізнялися від таких же шкіл російських, — у своїй більшості ідеологічно вони продовжували дух стародавніх українських шкіл. Київська Духовна Академія аж до року свого упадку в 1919 році духово й ідеологічно завжди відрізнялася від Академій російських. І всі адміністраційні міри вивести цього духа були безсильні і церковний український дух був невмирущий.

I

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА — ЦЕРКВА АПОСТОЛЬСКА Й ПЕРВОЗВАННА

1. Основоположником Української Церкви визнаємо Св. Апостола Андрія Первозванного, що був на Київських Горах, поблагословив Українську Землю, проповідував Українському народові християнську Віру й передрік про повстання Української Церкви. “Початковий Літопис” благословення Апостола Андрія Первозванного Українській Церкві передає так: “І вставши Андрій рано, сказав своїм учням: “Чи бачите гори оці? На цих горах засяє благодать Бога, тут повстане велике місто, і Бог поставить багату Церков”. І зійшовши на ці [Київські] гори, поблагословив їх і поставив хреста. І помолившись Богові, зійшов з тієї гори, — і там потім повстав Київ”. Київський Помісний Собор 1621-го року прийняв це свідчення Літопису, як основу своєї церковної ідеології.

2. Через це віруємо й ісповідуємо, що Українська Церква Апостольська й Первозванна, й що вже через це Їй належить відповідна честь, як Церкві Апостольській (1 Всел. Соб. 6, 7).

3. На православному Сході Європи Українська Церква була й є Церквою-Матір’ю, бо це Вона понесла Віру Христову на північ до москвинів (росіян), і білорусів, і заснувала їм їхні Церкви. Через це на православному Сході Європи Українській Православній Церкві належить першенство чести (1 Всел. Соб.6, 7).

4. По всіх Церквах України в Літійній Молитві на Всенічній і на Відпустах усіх Богослужб завжди згадуємо “Святого славного і все хвального Апостола Андрія Первозванного, Основоположника Української Церкви”.

5. Кожен Священно- й Церковнослужитель Української Церкви вважає собі за найбільшу часть, що він належить власне до Української *Первозванної* Церкви, і тому обов’я-

заний боронити цілість, ідеологію та святість цієї Церкви всіма способами, не виключаючи й найбільшої жертви за неї (Ів. 10:11, 10:15, 10:17, 13:37, 15:13).

6. Ідеологія Української Церкви вироблювалася за довгі віки Її незалежного від Московської Церкви існування (988-1686), вироблювалася всім українським Духовенством разом з усім українським народом на основі Св. Письма, Св. Канонів та Св. Передання. Ідеологія ця вироблювалася довгі віки (X-XX) тяжкими зусиллями всієї Церкви, жорстокою боротьбою з іновірцями й незміримою безличчю жертв, тому ця ідеологія для кожного українця, чи духовного чи світського, є його Святая Святих (Гангр. Собор 21, 8 Правило II Всел. Соб.).

7. Український народ прийняв Християнство за Володимира Великого в 988 (чи 990) році від греків у його *православній* формі, чому й став у канонічну залежність від Патріярка Царгородського, за 28 правилом IV Вселенського Собору.

8. Віруємо й ісповідуємо, що власне Українська Православна Церква донесла науку Христової Віри найчистіше від усіх інших Православних Церков, і тільки на цій Православній Вірі зростає і зростає найчистіший національний тип українця (№34). Московська церковна юрисдикція над Українською Церквою з 1686 року була тільки адміністративною, але нашої віковичній церковної ідеології не скривила (див. передмову).

II

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА Є ЦЕРКВА СОБОРНОПРАВНА

9. Головною й основною прикметою життя Української Церкви, за весь час її незалежного від московських впливів життя (988-1686), була її соборноправність, заповіджена Св. Письмом, Св. Канонами та Св. Переданням (№18). Цебто, найвищим керівним органом Української Церкви завжди був Церковний Собор Помісний чи Єпархіальний. Так само й у теперішній нашій Церкві найвищим керівним органом є Церковний Собор (Гангр .21).

10. Московська влада, забравши собі Церкву Українську в 1686-му році, з 1721-го року скасувала свою вищу церковну Владу в особі Патріярха, а також перестала скликати Церковні Собори й заборонила їх і в Україні, замінивши їх т.зв. “Святішим Сидоном”. І тільки в 1867-му році дозволено було скликати Єпархіальні З’їзди, а не Собори, і то для вирішення другорядних справ. Українська Церква вважає спосіб заснування й діяльності т.зв. “Святішого Синоду” (1721-1917) яким самовладно керував російський цар і його світські урядники Оберпрокурори, за неканонічний, а тому не може визнавати всіх постанов та наказів цього Синоду (№ 18), й знову вертається до свого стародавнього з перед 1686-го року канонічного апостольського соборноправного управління.

11. Собор в Українській Церкві завжди складався й складається з трьох обов’язкових основних частин: 1. Єпископату, 2. Духовенства білого й чорного і 3. Представників світських. Церковний Собор без представників котроїсь з цих трьох основних частин не є правомочний, а без канонічного Єпископату не є Собором.

12. Сучасна Українська Церква, виконуючи багатівкове бажання свого Народу й волю свого кращого сина, Митрополита Київського Петра Могили (†1 січня 1647 року), обере на Помісному Церковному Соборі свого Пер-

воієрарха, що буде зватися Митрополит Київський і Патріярх усієї України.

13. Виконавцем постанов Помісного Церковного Собору в Україні є Собор Єпископів та його Президія на чолі з Митрополитом Київським і Патріярхом усієї України, а виконавцем постанов Єпархіального Церковного Собору — Єпархіальний Архиєрей за своєю Консисто́рією.

14. Українська Церква є Патріярхія, що складається з Митрополій, Архиєпископій і Єпископій, якими правлять українські Патріярх, Митрополити, Архиєпископи та Єпископи, що мають ще своїх помічників — Вікаріїв.

15. Керівним органом Української Церкви в міжсоборову добу є Святий Собор Єпископів та його Президія, що збирається в міру потреби. Головою Св. Собору Єпископів є Митрополит Київський і Патріярх усієї України (Ап. 34).

16. Ки́рієрарх Української Церкви, згідно 34 Апостольському Правилу, нічого не вирішує самовладно, а тільки спільно з Собором своїх Єпископів.

17. В Єпархії соборноправно керуються Деканати через Деканальні Соборчики, і Парафії через Парафіяльні Ради.

18. На основі всього вищесказаного, керуючись Святим Письмом (Діян. 1:2, 6:15, 15:22, 15:25, 15:40, 2 Петр. 1:10, Рим. 1:1, 9:1, 11:5; 1 Сол. 1:4; 2 Тим. 4:3 і інш.), Св. Канонами та Св. Переданням Церкви, в Українській Церкві обирають всі: Патріярх, Митрополити, Єпископи, члени Консисто́рії, Декани й члени всіх єпархіальних та деканальних установ.

19. В старій Українській Церкві всі Священно- й Церковнослужителі були вибраними, що сильно сприяло доброму розвитку Церкви. Але кожного разу всі такі обрання мусіли мати затвердження свого єпархіального Архиєрея. Коли ж парафія не представляла або не мала свого кандидата, то призначення робив єпархіальний Архиєрей. Обрання звичайно були доживотні.

III

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА НЕЗАЛЕЖНА ВІД КЕРІВНИХ ВПЛИВІВ СВІТЬСЬКОЇ ВЛАДИ

20. Українська Церква, за час свого вільного життя (988-1686), була звичайно незалежна від керівних впливів на Неї світської влади. Між владою духовною й світською в Україні звичайно була повна гармонія в тому розумінні, що українські Архiereї завжди були найпершими порадиниками своєї світської влади. Ця гармонія відносин між владою духовною й світською й не залежність Церкви від керівних впливів на Неї влади світської корисно сприяла духовому розвитку Української Церкви й Її Духовенства, й давала родючий ґрунт для правдивої християнізації Українського Народу (№86-103).

21. Зовсім протилежне було в Церкві Московській, що цілком залежала від влади світської й навіть Головою Її був, на основі світських законів (ст.43 Основних Законів Росії) сам цар, а все це перетворювало цю Церкву ніби в світську державну інституцію, що звалася “Вѣдомство Православнаго Исповѣданія”. Ця повна залежність Московської Церкви від світської влади помітно позбавляла її можливості нормального духовного розвою, а московський народ кинула в анархію безбожжя (№68, 69, 81).

22. Заволодівши Українською Церквою з 1686 року, Московська Церква поволі накидала Їй свій цезаропапізм, цебто повну залежність Церкви від світської влади, проти чого Українська Церква весь час героїчно боролася, протестувала, й свою ідеологію незалежності Церкви від керівних втручань світської влади густо окропила мученицькою кров'ю своїх Ієрархів, Духовенства та Народу.

23. Ось тому Українська Церква не може вважати за цілком канонічну всю добу Московської Церкви від 1721-го року й до наших часів, й не може приймати всіх постанов та

розпорядків за цей час, і іноді відкидає їх, як неканонічні (8 прав. III Всел. Собору), див №10.

24. Розрізняючи ідеологічно й глибоко Боже й кесареве, на основі науки Христа: “Віддайте що кесареве — кесареві, а Богу — що Боже!” (Мт. 22:21, Мр. 12:17, Лук. 20:25), Українська Церква, за наукою Святого Письма, мусить бути лояльна до своєї світської влади (Рим. 13:1-7, 1 Тим. 2:2, Тит. 3:1, 1 Петр. 2:13-14, 17).

25. Бувши лояльною до своєї світської влади, Українська Церква, прагнучи бути правдивою Божою Церквою, ніколи не порушує наказів Святого Письма в угоду своїй світській владі, бо так Їй наказує Сам Бог через Святе Письмо (Євр. 11:23,27, 1 Тим. 17:17, 6:15, 1 Петр. 2:13, 14, 17, Апок. 17:14, 19:16, Псалт. 20:8, 28:10, 32:16, 46:8, 118:9, 145:3 й інш.).

26. Ієрархія й Духовенство Української Церкви від найдавніших часів були провідниками свого народу не тільки духовними, але й національними, як то було й у Церкві Апостольській, що освятило церковне Передання багатьох Церков. Національне провідництво Ієрархії й Духовенства виявлялося в тому, що вони були найпершими дорадниками своїх світських провідників, а також і в тому, що світська влада всі найбільші справи робила в порозумінні з владою духовною, і це освятила багатовікова українська традиція (див. №79).

IV

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА — ЦЕРКВА НАЦІОНАЛЬНА

27. Православна Церква в своїй цілості є Церква Вселенська й єдина, бо всі Православні Церкви об'єднуються Єдиним Головою Їх — Ісусом Христом (Ефес. 1:22, Кол. 1:18), єдністю своєї основи — Святим Письмом, єдністю православних догматів та єдністю церковних Св. Канонів і Св. Передання.

28. Але будши Церквою єдинною по своїй внутрішній істоті, всі православні Церкви національні в своїм зовнішнім житті та в своїм зовнішнім виявленні, а саме, — всі вони мають свою національну місцеву традицію, ідеологію, розуміння другорядних Канонів, спосіб відправи Богослужб, церковні обряди, мову Богослужб, свої місцеві форми управління, Свята, свій Місяцеслов Святих, нагороди Духовенства, одіж Духовенства, форму будови Церков та їхні прикрашення й т.п. Взагалі, людині легше пізнати свого Великого Бога в своєму національному образі.

29. Кожна Православна Церква, згідно з наказами Св. Канонів (Гангр. 21, III Всел. Собор. 8 правило) та Св. Письма (Есфир 1:22, Неєм. 13:2 Сафонії 1:8, Матвія 5:17) обов'язана берегти свої місцеві національні ознаки (№118).

30. Церква Українська, будши членом єдиної Вселенської Православної Церкви своєю внутрішньою істотою, разом із тим у своїм зовнішнім житті та в своїм зовнішнім виявленні є Церква національна, і, згідно з наказами Св. Канонів (Гангр. 21, III Всел. Соб. 8 прав.) та Св. Письма (№29), пильно й свято береже свої національні ознаки, а також навчає свій народ свято берегти все своє рідне: свої рідні звичаї, свою Віру й Церкву, любити свій рідний народ, свою рідну землю, берегти свою рідну мову, рідні пісні, рідні одіж і ін., бо хто не береже свого рідного, той не берегтиме й своєї Церкви та Віри.

31. За весь час свого незалежного від московських впливів існування (988-1686) Українська Православна

Церква ревно й пильно виховувала свій народ у національній свідомості й творила з нього свідому націю, чому в Україні поняття Віри й нації злилися в одне розуміння: слово “руський” визначало разом і православного, і українця (№85). Бо хто слабкий національно, той слабкий і в Вірі.

32. Уся вища Ієрархія в Українській Церкві складається тільки з національно свідомих і належно випробуваних довголітньою працею для народу українців, осіб з вищою богословською освітою, або й з науковими ступенями. Усі Священно- й Церковнослужителі Української Церкви мають бути тільки особи української національності, з добрим знанням української мови. Особи не української національності не можуть бути ані в числі Ієрархів, ані в числі Духовенства Української Церкви.

33. Святе Письмо, Св. Церковне Передання, Св. Канони та наука Св. Отців Церкви ніде нічим не тільки не забороняють національний розвиток кожної окремої православної Церкви, але навпаки, — оправдують і благословляють такий розвій (патріотичними національними прикладами переповнена Біблія, пор., наприклад, Вихід 2:12, Есфир 5, Неємії 13:24-25, Софонії 1:8, Мт. 10:6, 15:24, 26, 23:37, 26:73, Мр. 7:27, 14:70, Лк. 2:25, 32, 38, 24:21, Ів. 4:22).

34. Священнослужителі Української Церкви з найдавнішого часу відрізнялися своєю правдивою патріотичністю, радіючи з щастя своєї Батьківщини й боляючи за її долю. Цей національний український дух позостався по священничих родинах аж до останнього часу, не зважаючи на всі національні утиски російського уряду. В часі відродження України (1917-1920) власне священнічі родини та духовні школи дали найбільше українських патріотичних діячів. Ось чому Українська Православна Церква виплекала й виховала найчистіший національний тип українця (№8).

35. Священно- й Церковнослужителі Української Церкви, пам'ятаючи наказ Св. Письма: “Щоб кожен чоловік був паном у своєму домі й говорив мовою свого народу” (Есфир 1:22), говорить по-українському як у своєму домі, так і зо всіма вірними, де б то не було, — чи то в Церкві, чи то поза Нею. Рідна мова — це свята мова, і Духовенство обов'язане плекати її високий авторитет, завжди пам'ятаючи, що хто міцний у рідній мові, той міцний і в рідній Вірі.

36. Ані Св. Письмо, ані Св. Отці Церкви, ані церковна традиція не забороняють уживати рідної, в нашій Церкві української мови, в Церкві та в Богослуженнях. Навпаки, в давні віки вживання рідної мови в Церкві вважалося за непорушний наказ (Мт. 12:32, 28:19, Мр. 16:15, 17, Кол. 1:23, Дії 2:1-13, 1 Кор. 14:1-19, Есфир 1:22, 3:12, 8:9, Неємія 13:24-25, Софонія 1:8, Псалом 46:8 і ін.), освячений сошестям Святого Духа на Апостолів, а тому Книга Правил (Св. Канони) ані одного слова не говорить проти вживання рідної мови в Церкві чи в Богослужбах. Українське Духовенство міцно пам'ятає, що рідна мова — шлях до Бога, шлях найкоротший і найкращий.

37. Українська мова довгі віки (988-кінець XVIII-го віку) була вже в нашій Церкві, а тому тепер ми не заводимо новини, але привертаємо й доповнюємо стародавній стан, як наказують Св.Канони (Гангр. 21) та Св. Письмо (Матвія 5:17).

38. Сучасна церковнослов'янська мова — це не мова старослов'янська, не мова Кирила й Методія, а тільки мова новоцерковнослов'янська; коли вона з російською вимовою, але коли вона з українською вимовою, то це староукраїнська мова, яку творили українці.

39. Богослужбовою мовою в Українській Церкві за весь час Ї існування від 988 року до нашого часу була мова староукраїнська, цебто т.зв. церковнослов'янська з українською вимовою її. Від кінця XVIII століття до часу розвалу Росії по українських Церквах насильством запроваджувалася російська вимова богослужбових текстів, що було порушенням Св. Канонів (III Всел. Соб. 8 прав., Гангр. 21) та Св. Письма (№36).

40. Беручи на увагу: а) стан сучасної національної свідомости населення України, б) державні потреби й вимоги Церкви всієї України, в) багатотікову церковну українську традицію, і г) потреби нормального розвитку української літературної мови, що мусить оглядатися й на свою стару мову, уважаємо за відповідніший такий стан богослужбової мови для всієї України (як то ухвалив Холмсько-Підляський Єпархіяльний Собор 23 жовтня 1941 року):

а) Богослужбовою мовою Української Церкви є мова староукраїнська, цебто мова т.зв. церковнослов'янська з

сучасною українською фонетичною вимовою її.

б) Де того хоче більшість парафії, благословляється відправляти Богослужби живою українською мовою.

в) Усі додаткові Богослужби, цебто Молебні, Панахиди, Акафісти, Години, окремі довші Молитви в усіх Богослужбах, та всі Таїнства та Треби, а також Євангелія, Апостол та всі читання з Псалтиря ліпше правити й читати живою українською мовою (1 Кор.14:19).

г) Російська вимова церковнослов'янських текстів по українських Церквах не допускається, як засіб денационалізації, бо це й було б порушенням Св. Канонів (III Всел. Соб. 8 пр.).

41. Мовою проповідництва в Українській Церкві є жива українська мова (1 Кор.14:19, Есфир 1:22).

42. Урядовою мовою в Українській Церкві, цебто мовою всіх її актів, установ та організацій, є українська літературна мова.

V УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА — ЦЕРКВА НАРОДНЯ

43. Українська Церква завжди була рідною Матір'ю для свого Народу, а Її Духовенство пильнувало чесно й віддано служити Богові службою своєму Народові (Матв. 10:5-6, 15:24, 26). Сам Син Божий, Ісус Христос, виконуючи волю Отця Свого, усе Своє людське життя самовіддано служив Своїму народові (Матв. 10:5-6, 15:24, 26, 20:28, Мр. 10:45), і цим освятив велику заповідь: “Служити Народові — то служити Богові”. Цієї великої і величної заповіді Українська Церква ніколи не забувала, бо про це наказує Їй Святе Письмо (пор. Єв. Матвія 25:40, 45).

44. Кожен Священик Української Церкви все життя своє добре пам'ятає, що “Служити Народові — то служити Богові”, а тому самовіддано служить своєму Українському Народові: 1) в Церкві Богослуженнями й Требами, 2) пастерством, 3) учительством, 4) законовчительством по школах, 5) культурно-освітньою працею в парафії, 6) місійною службою, 7) добродійною опікунчою працею для сиріт, вдів, немічних та старих своєї парафії, 8) життям своїм подає добрий приклад побожного, морального й національного життя. Такий Священик є справді *пастир*.

45. З найдавнішого часу українські Манастирі були сильними культурними огнищами в Україні й завжди самовіддано служили Богові службою для добра свого народу, підносячи його релігійно, морально, культурно й національно. Такими вони мусять бути й тепер.

VI

СОЦІЯЛЬНА НАУКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

46. Українська Церква проповідує, що Христос, як Сонце Правди, приніс нам на землю Божу Правду, братерство й любов, і не тільки проповідує, але й пильнує реалізувати на землі в своєму житті, в своїй науці та в своєму поступованні.

47. “Я на те народився, й на те прийшов на світ, щоб засвідчить про Правду” (Ів. 18:37), сказав Христос, і Правда стала провідною зорею Української Церкви та Українського Духівництва в усьому їхньому житті та поступованні. Віримо й ісповідуємо, що всяка неправда рано чи пізно пімститься на насильникові, бо буде справедливий Суд Божий, що нікому не простить неправди (Мт. 23:36).

48. Христос приніс братерство на світ, і заповів нам бачити один в одному брата, і наукою про це переповнена вся Євангелія. І Апостол Павло наказує за Христом: “Братолюбіє нехай пробуває між вами” (Євр. 13:1). “Любіть один одного братньою любов'ю” (Рим. 1:10). І цю науку про братерство всіх людей українське Духовенство завжди проводило в життя, пильнуючи усувати з нього всяку нерівність поміж людьми.

49. Рівність усіх людей на цьому світі була постійною наукою українського Духовенства, яку вони завжди провадили в життя. Українське Духовенство не раз виступало проти силою накиненого в Україну кріпацтва, бо було проти нього. Цим українське Духовенство сильно відрізняється від Духовенства російського, яке — щоб оправдати кріпацькі погляди своєї влади — змушене було перероблювати для цього навіть Новий Заповіт; наприклад, Євр. 6:7. Російська Церква, за благословенням свого Святійшого Синоду, подає так: “Земля, пившая многократно сходящий на нее дождь и произрастающая злакъ, *полезный тѣмъ, для которыхъ и воздѣлывается*, получаетъ благословение отъ

Бога". Це вимушена переробка, бо в оригіналі так: "Земля, що п'є дощ, який падає часто на неї, і родить рослини, *добрі для тих, що їх обробляють*, вона благословення від Бога приймає". Корисну для трудящих науку Російська Церква змушена була переробити на корисну для самих поміщиків!

50. Христос приніс на цей світ любов, і заповів нам любити один одного, і наукою про це переповнила вся Євангелія. Українське Духовенство завжди пильнувало провадити цю науку в життя, в кожному селі закладаючи т.зв. шпиталі, — притулки для старих та немічних і реально опікуючись сиротами та вдовами.

51. Обставинами Свого народження Христос освятив бідність, бо зволив народитися в пастушій печері в яслах, а виховувався в бідній родині. Усе Своє життя Христос служив бідним, гнобленим, немічним та хворим, і цим подав повчального приклада всьому людству. Пам'ятаючи про це, Українське Духовенство завжди пильнувало служити найперше бідним та простим, правдиво допомагаючи й рятуючи їх.

52. Обставинами Свого народження, життям і всією Своєю наукою, Христос освятив працю й трудящий стан. Він зволив народитися в трудящій родині столяра Йосипа, Він зволив відкрити науку Своєю найперше трудящим рибакам. Апостол Павло сказав: "Як хто працювати не хоче, — нехай він не їсть!" (2 Сол. 3:10). Ось тому українське Духовенство завжди високо ставить працю й заохочує до неї всіх вірних, і завжди шанувало й шанує трудящу класу людей, селянство та робітництво.

53. Обставинами Свого народження, життя та всією Своєю наукою, проповідуючи рівність і братерство всіх людей, Христос освятив нижчі стани людей, чого прикладами переповнена Євангелія. Тому й українське Духовенство завжди правдиво шанувало й шанує нижчі стани людей, селянство й робітництво, завжди самовіддано служачи їм.

54. Українська Церква завжди пильнувала й пильнує не тільки про спасіння своїх вірних в майбутньому світі, але й про їхню щастя на цьому світі, що впливає з величної науки Української Церкви: "Служити народові — то служити Богові" (№58, 59, 62, 75, 78).

VII

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА — ВИСОКООСВІЧЕНА

55. З найдавнішого часу Духovenство Української Церкви, як Церкви Первозванної, особливо Її Ієрархія, завжди вирізнялося своєю показною освітою, що була в цілому вища від освіти своєї світської інтелігенції та освіти Духovenства інших слов'янських Церков.

56. Пам'ятаючи про Божий наказ устами пророка Осії (4:6): “Послухайте слова Господнього: Тому, що знання ти обридив собі, то обриджу й тебе, щоб не був ти для Мене Священиком”. Духovenство Української Церкви, як біле, так і чорне, за всі віки свого життя сильно дбало про свою освіту, часто одержуючи її не тільки в своїх школах, але й по школах європейських, ніколи не боячись західньої освіти. Через це Українська Церква, як і вся Україна, культурою своєю сильно в'язалася з Європою.

57. Ось тому й у теперішній час конче потрібно, щоб священики, а особливо Ієрархи в Українській Церкві були тільки особи з вищою богословською освітою, бо якщо їхня освіта буде менша від освіти світської інтелігенції, то вони не матимуть потрібного авторитету. Хто ламає цю довговікову ознаку Української Церкви, той нищить саму Церкву, особливо в наш розкладовий вік.

VIII

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА СТВОРИЛА КУЛЬТУРУ СВОЙОМУ НАРОДОВІ

58. Українська Церква, як Церква високоосвічена, за довгі віки своєї праці принесла своєму українському народові незмірно велику духову користь, а саме — створила йому всю його культуру духову й соціальну, а почасти й матеріальну, і цим сильно підвищила добробут свого народу (№54).

59. Єдиним і майже безконкурентним творцем української культури аж до кінця XVIII-го віку була Українська Церква та українське Духовенство, що створили своєму народові літературу, науку, школу, друкарство, музику, малярство, світську інтелігенцію й т.ін., а також створили йому добрі людяні умовини соціального життя (№54).

60. Українське Духовенство з давніх давен створило в Україні школу нижчу, середню й вищу, само ревно навчало по цих школах і досягло того, що відсоток грамотних українського народу за той час був значно вищий, аніж за час, коли школу взяла до своїх рук світська російська влада.

61. Українське Духовенство, як то було вдавнину, так і тепер самовіддано працює по всіх культурно-освітніх установах своєї парафії, підносячи тим культурний рівень своїх вірних, що вважає конечним обов'язком своєї служби.

62. Українське Духовенство працює також по всіх господарчих установах своєї парафії, підносячи тим матеріальний добробут своїх вірних (№54).

ІХ

ВИСОКЕ ПРАВНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА

63. Від найдавнішого часу українське Духовенство займало упривілейоване положення в Україні, як освічений стан у Державі. Державні закони завжди боронили повну пошану Духовенства, як будівного класу Держави.

64. В віках XIV-XVIII українське Духовенство в своїх правах прирівняне було до шляхетського стану (Литовський Статут). За образу Духовенства визначалася висока та сама кара, як за образу шляхтича, тоді як у Москві ця образа каралася 5 рублями.

65. Українське Духовенство мало свій становий Духовний Суд, — за свої провини воно відповідало тільки перед своїм Духовним Судом.

66. Українське Духовенство було вільне від виконання військової служби та від більшості податків. Двори його звільнялися від військових постоїв.

67. Кар на тілі, широко практикованих у Церкві Московській аж до 1803 року, українське Духовенство ніколи не знало.

68. Пониження українського Духовенства в його правах намагалися робити й робили тільки чужі володарі України, Польща та Росія, з мотивів виключно своїх політичних, щоб тим принизить увесь український народ і позбавити його провідної, найбільше національно свідомої й будівничої верстви (Матв. 26:31). Див. №81.

69. Руйнування привілеїв українського Духовенства розпочав цар Московський Петро I (1689-1725), а особливо планово й у великій мірі цариця Катерина II, що за своє довге панування (1762-1796) допровадила своє православне Духовенство до безправного стану.

Х

УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО МАТЕРІЯЛЬНО ЗАМОЖНЕ

70. Історія свідчить, що українське Духовенство завжди було матеріально заможне, а це давало йому змогу вчитися й творити добро для свого народу та належно служити йому.

71. Українське Духовенство й українські Манастирі завжди вільно володіли різними маєтками, з яких доходи йшли також і на широку добротинність. Українські князі та гетьмани завжди були щедрими для свого Духовенства та Манастирів, наділяючи їх різними маєтками, що давало їм змогу належно служити своєму народові. Але року 1786-го цариця Катерина II відбрала від українських Манастирів та Церков їхні маєтки.

72. За давнішого часу утримання Духовенства складалося: а) з роківщини — річний податок з кожної душі, б) з податка за Треби. Обидва ці податки встановлялися в писаному контракті, який складався парафією при обранні для себе Священика. Архирей затверджував цей акт обрання що мав правне значення.

73. Через матеріальну земельну заможність, українське Духовенство не жило тільки з датків за Треби, а це давало йому й більшу незалежність і більшу можливість вільніше служити своєму народові.

74. Кожен більший манастир і кожна більша Церква в Україні утримували своїм коштом для народу: а) школу, б) шпиталю, цебто притулка для старих і немічних, в) а деякі провадили навіть друкарню, друкуючи потрібні для народу книжки.

75. Кожен український Священик дбав при допомозі Церковного Братства, щоб у його парафії конче була школа для навчання дітей і шпиталь для утримання старих та немічних. Через це відсоток грамотности в Україні був дуже високий, а жебраків Україна не знала (№54).

XI

УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО АВТОРИТЕТНЕ

76. Українське Духовенство, як Духовенство національне й народне, було дуже близьке до народу й сильно на нього впливало, а це давало йому великий авторитет серед народу.

77. Висока освіченість українського Духовенства, його матеріальна незалежність та високе правне становище ще збільшували цей авторитет українського Духовенства.

78. Духовенство реально служило своєму народові повсякчасно, і в долі, і в недолі, а це зробило фактичним національним провідником народу, що міцно ввійшло в українську традицію (№54).

79. Вища церковна українська Ієрархія, Митрополит та Єпископи, завжди були найпершими дорадниками українських князів та гетьманів (№26).

80. Українське Духовенство звичайно своєю освітою було вище від світської інтелігенції, а це давало йому авторитет та пошану й серед інтелігенції (№55).

81. Приниженність та поганблення Духовенства, —це ідеологія російська, українському народові чужа й не знана. Цю приниженність у Росії розпочав цар Олексій Михайлович (1629-1676), що не міг знести сили свого Патріярха Никона, й знищив його (1666 р.), продовжував запекло цар Петро I, докінчила цариця Катерина II, а за ними пішла російська інтелігенція. Нічого подібного в Україні ніколи не було: українська інтелігенція завжди була побожна й церковна. Українська інтелігенція не знає понижуючих нападів на своє Духовенство, що таке звичайне в літературі російській. Див. №68.

ХІІ

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА УЧИТЕЛЬНА

82. Від давнього часу, а особливо з XVI-го століття, в Українській Церкві цвіте усне проповідництво, і воно здавна стало ознакою нашої Церкви й головною підвалиною нашої церковної ідеології. Навпаки, Московська Церква живої проповіді в той час не знала, і на українське проповідництво дивилася косим оком.

83. Через це служіння народів живим словом (проповідництво) є одним з головних обов'язків українського Священика, який за кожною Богослужбою конче проповідує, і взагалі користує з кожного випадку для проповідництва (Мт. 28:19, Дії 20:20).

84. Проповідник має ціллю підняти своїх вірних релігійно, морально й національно, і за стан цього підняття він відповідає перед Богом і духовною Владою.

85. Через те, що в українського народу поняття віри й національності міцно злилося в одне ціле (№31), кожен проповідник Української Церкви пильнує про піднесення ступеня й національної свідомости своїх вірних, бо таке піднесення тягне за собою й зміцнення їх у Вірі: хто не міцний національно, той не міцний і в Вірі.

ХІІІ

ГЛИБОКА ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

86. Як наслідок самовідданої праці українського Духовенства й великого впливу Церкви, все життя українського народу пройнялося помітною глибокою християнізацією не тільки верхів його, але й низіві.

87. Знання головніших основ християнства, — через живе й сильне проповідництво церковне та поширену й добру школу, — помітно було навіть у низах українського народу, що вже вдавнину вирізнявало український народ серед інших слов'янських народів.

88. В Українській Церкві завжди глибоко розуміли науку Апостола Павла, що “буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3:6), а тому в Україні не надавали релігійній зовнішності (обрядам) вирішного значення перед оживляючим духом, і тому в Україні ніколи не було церковних роздорів таких як наприклад у Московії про сугубу чи тригубу алилу, про двоє- чи троєперстя, про конечність ношення борода й т.ін. (Див. № 117).

а) Велика побожність українського народу

89. З найдавнішого часу весь український народ, — його князі, гетьмани, боярство, вся інтелігенція, міщанство й селянство, як чоловіки, так і жінки, визначалися великою й правдивою побожністю, як зовнішньою, що виявилось в численних будівлях нових Храмів, у дорогих прикрасах їх, у постійних відвідуваннях Богослужб і т.ін., так і внутрішньою, цебто правдиво християнським моральним життям.

90. Число Храмів в старовину було в Україні значно більше, як тепер, а самі Храми були багатше прикрашені.

91. В Україні завжди дуже помітним було велике тяготіння всього народу до своєї Церкви, що впливало з побожних потреб самої душі українців.

92. Любов українського народу до прислужування в

Церкві, до читання й співу в Ній, відомі з давнього часу аж дотепер.

93. Український народ не робив собі з деяких зовнішніх ознак — ознак побожності; наприклад, в Україні було звичаєм голити бороди тоді як в Московії борода була важливою ознакою побожності. В кінці це допровадило до того, що й українське Духовенство, — за вказівкою 21 і 42 правил IV-го Вселенського Собору та 1 Кор.11:14 (“Волосся — то безчестя для чоловіка”) — стало стригти, а то й голити свої бороди.

б) Висока моральність українського Духовенства й народу

94. Маємо багато свідчень, що весь український народ, як його провідні верстви, так і низи його, завжди вирізнялися помітною моральністю. Українські родини завжди були дуже міцні.

95. Українське Духовенство, як біле, так і чорне, визначалося своїм прикладним життям і високою моральністю.

96. Українське жіноцтво визначалося своїм правдивим моральним життям, яке вони заціплювали всім членам своїх родин, що в Україні завжди були міцні. Жінка в Україні все була вільною, і якоїсь неволі, як то було звичайним у Московії, українська жінка не знала.

в) Урочистість Богослужб у Українській Церкві

97. Українська Церква вже здавнини славиться великою урочистію церковних Богослужб, виразним виголошенням Священиків та Дияконів, виразним і гарним читанням та мелодійними співами, а також гарним читанням — співанням Апостола та Євангелії, чого не було в Церкві Російській.

98. Своім величним церковним співом Україна вже здавнини вславилася серед усіх слов'янських народів, займаючи серед них по церковному співу перше місце, що відоме в Ній з давнього часу.

99. Урочистість Богослужб збільшується в українських Церквах гарними загальними співами всіх присутніх у Церкві вірних.

100. Глибоко християнізовані, українці побожно й пристойно заховуються в Церкві на Богослужбах, як то було в нас і вдавнину, й чого не було, скажемо, в Церкві Російській.

**г) Велеліпність Храмів в
Українській Церкві**

101. Українські Храми славляться своєю зовнішньою й внутрішньою велеліпністю вже з давнини: препишні Іконостаси, гарні малювання, доброписані Ікони, багата обстановка відомі навіть по сільських Храмах.

102. Українські Храми пишаються також місцевими національними оздобами: рушниками, хустками, квітками й т.ін.

103. Ознакою українських Храмів була й є їхня чистота як у самому Храмі, так особливо в Вівтарі.

XIV

РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ

104. Українське Духовенство через свою високу освіту, нерідко отримувану в Європі, а також через свої вікові зносини з Духовенством інших вір, завжди вирізнялося релігійною толеранцією, і добре розуміло, що “буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3:6). Взагалі, Українська Церква була в найтісніших культурних зносинах з Європою, чому була європейською Церквою на Сході.

105. Український народ і українське Духовенство ставилися терпимо до всіх іновірців та чужинців, і ніколи не виявляли до них збільшеної нетерпимости, як то було в Московії.

106. В Україні християнам іновірцям ніколи не забороняли вступу до Храму, як то було в Московії.

107. Українське Духовенство, бачучи Богослужби різних православних народів або й іновірців, здавна розуміло, що обряд у Богослужбах належить тільки до зовнішніх ознак релігійних, а не до основних, а тому було до них зрозуміле й терпиме.

108. Українська Церква зовсім не знає якогось жорстокого катування сретиків чи карання їх на горло, як то було, наприклад, у Московії, а особливо в Церкві Католицькій в Європі. Церковних тюрем, як то було в Московії, Українська Церква ніколи не знала.

XV

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ІНШІ ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ

109. Українська Церква своїми високими внутрішніми якостями була вища від інших Православних Церков не тільки слов'янських, але й не слов'янських. Це була вповні європейська Церква на Сході.

110. Через цю свою культурну високість Українська Церква сяяла на всі сторони, й сильно впливала на Православні Церкви: Російську, Молдавську, Сербську й Болгарську.

111. Вплив Української Церкви на Російську особливо в віках XVI-XVIII, був надзвичайно великий, — нема в Росії жодної церковної ділянки, де б не відбився цей вплив. Але в XIX столітті Російська Церква цей благодійний вплив викривила по-своєму.

112. Українська Церква була найсильнішою Церквою серед інших Православних Церков аж до свого поневолення Церквою Російською, цебто до 1686-го року. За цей власне час повно розвинулися всі найкращі риси її та її висока ідеологія.

113. Після поневолення Української Церкви Російською в 1686 році, вона ще міцно трималася на своїй висоті аж до XIX століття, і тільки в XIX столітті Українська Церква стала сильно занепадати, рівняючись на Церкву Російську, куди її силою тягнув російський уряд.

114. Завдання нашого часу — повно відродити стару Православну Українську Церкву зо всіма її величними й благочестивими рисами та її високою ідеологією.

115. Назва для встановлення такої Української Церкви “українізація Церкви” цілком не відповідає й історично неправдива, бо це не українізація, а тільки дерусифікація нашої Церкви та відродження її старого стану.

116. Ті, що звать Українською ту Церкву, де тільки Богослужби правляться живою українською мовою, але де

заховується ідеологія Російської Церкви, так звать її не правильно, бо правдивою Українською Церквою буде тільки та, в якій повно відродиться вся внутрішня істота що була в Ній до Її поневолення Церквою Російською.

117. Дві Православні Церкви на Сході, Українська й Російська, це іноді два протилежні полюси Православія: в Російській Церкві панує буква й обрядовість, а в Українській — животворящий дух і зміст. “Буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3:6). Див. № 88.

118. Усі ті, що відроджують тепер Українську Церкву, ніякої новини не вводять, цебто вони роблять цілком канонічну роботу, за приписом 8 правила III Вселенського Собору, що наказує Церквам берегти все своє рідне (№ 29).

Ось тому сильно шкодять нам ті, що навмисне змішують Православіє українське з російським, і кидають тінь московщини на нас. За тисячолітнє своє історичне життя український народ виробив свою ідеологію Православної Віри, ідеологію самостійну, яка ввійшла в плоть і в кров нашого народу, й яка витворила українського Духа. Ось тому православний і українець — це рівнозначні вирази за всю нашу історію. Ось тому глибоко помиляються ті, що твердять, ніби власне Православіє кидає українців до рук росіян. Ні, українське Православіє ідеологічно зовсім окреме від російського, й значно ближче до первісної Христової Віри, ніж, скажемо Католицтво.

Ця моя праця — це тільки катихизичне скорочення більшої праці моєї з історії нашої Церкви: “Ідеологія Української Церкви”, де науково подані всі докази того чи іншого твердження. Цю свою працю я склав на основі глибокого вивчення найрізніших історичних церковних джерел протягом життя свого, а ідеологію подаю ту, яка панувала в Українській Церкві головно до XIX-го століття.

Ідеологія ця — це й моя глибока й палка віра й ісповідання в Українську Церкву, в її світлу минулість, та — з Божої волі — й блискучу будучність.

ІВАН ІВАНОВИЧ ОГІЄНКО — МОВОЗНАВЕЦЬ

Ім'я І.І.Огієнка та його наукова спадщина маловідомі науковій громадськості. Забуття цього непересічного і дуже плідного вченого зумовлене драматизмом його особистої долі. Беручи до уваги великий внесок І.І.Огієнка в українську культуру, такий стан речей не можна визнати нормальним. Наукова і культурна спадщина вченого повинна стати надбанням усього українського народу і предметом пильної уваги науковців. До речі, в радянській науковій періодиці друкувалися праці І.І.Огієнка в 20-ті роки (наприклад, стаття "Український наголос в XVI віці" в збірнику ОРЯС за 1928 р.) Заборона на його ім'я була накладена пізніше, у горезвісні часи сталінського культу і тривала впродовж усього періоду стагнації. Тепер прийшов час повернути ім'я та науковий доробок ученого із забуття.

Іван Іванович Огієнко народився 15 січня (2 січня ст.ст.) 1882 р. в містечку Брусиліві на Київщині (нині м.Брусилів Радоминського р-ну Житомирської області) в бідній селянській родині. Був наймолодшою дитиною в багатодітній сім'ї, яка невдовзі втратила батька. Мати віддала трьох старших дітей у найми, молодшого ж Івана виховувала сама.

Початкову освіту І.І. Огієнко здобув у двокласній народній школі в Брусиліві. Після закінчення у 1896 р. Брусилівської школи вступив до Київської військової фельдшерської школи. Вибір пояснювався тим, що навчання в ній було безплатним, але з обов'язком прослужити військовим фельдшером шість років. У 1903 р., покинувши військову службу, складає іспити за гімназію і вступає на медичний факультет Київського університету, з якого згодом переходить на історико-філологічний, де під керівництвом професора Перетца займається вивченням східнослов'янських мов та історії східнослов'янських літератур. Будучи ще студентом, І.І. Огієнко розпочинає і свою наукову діяльність. У той

час з'являються його перші наукові та науково-популярні праці, наприклад “Огляд українського язикознавства” (1907 р.), “Українська граматична термінологія” (1908 р.) та ін.

З відродженням культурного життя на Україні у 1905 р. І.І. Огієнко бере в ньому активну і діяльну участь. Знайомиться з такими українськими вченими та культурними діячами, як Б. Грінченко, М. Грушевський, П. Житецький, К. Михальчук, Є. Тимченко, що мало великий вплив на формування молодого вченого. Він стає членом ряду наукових та культурно-просвітницьких організацій, таких як Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, “Просвіта”, “Український клуб”, коректором, а згодом і неофіційним редактором “Записок наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка”

У 1909 р. І.І. Огієнко закінчив університет з дипломом першого ступеня, написавши дисертацію “Ключ розуміння” Іоанікія Галятовського”, і був залишений в університеті для підготовки до професорської діяльності. У той же час він відвідує Вищі педагогічні курси, які закінчує в 1912 р., і працює вчителем Київської комерційної школи. Тоді ж стає дійсним членом “Общества Нестора-лѣтописца” в Києві, “Общества любителей древней письменности” в Петербурзі та ряду інших громадських культурних товариств.

У 1915 р. І.І. Огієнка обрано приват-доцентом кафедри літератури і мови Київського університету, де він продовжує свою наукову і педагогічну діяльність. У працях цього періоду досліджуються питання граматики, історії російської мови та історії східнослов'янських літератур XVII-XVIII ст., зокрема ряд статей був присвячений творчості І. Галятовського.

Революційні події 1917 р. і новий сплеск українського культурного відродження не залишають байдужим ученого, він бере активну участь у громадсько-політичному житті України: проводить велику роботу по підготовці і заснуванню канонічним шляхом Української Автокефальної Православної Церкви, виступає одним із організаторів Українського Народного Університету в Києві, згодом перетвореного в Український Державний Університет (1918 р.), викладає у ньому різні курси, зокрема курс історії української культури, що виходить у 1918 р. окремою моно-

графією “Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу”.

У 1918 р. І.І. Огієнко був обраний екстра-ординарним професором Українського Державного Університету, у тому ж році він засновує Український Державний Університет у Кам'янці-Подільському, стає його ординарним професором і першим ректором.

У 1920 р. І.І. Огієнко емігрував в Польщу, спочатку жив у Винниках, згодом у Львові, а з 1926 р. у Варшаві, де працює на кафедрі старослов'янської мови та кириличної палеографії православного богословського відділу місцевого університету (до 1932 р.). З посиленням у Польщі антиукраїнської політики його звільняють з посади, після чого вчений присвячує себе науковій, культурній, громадській діяльності та перекладу Біблії на українську мову (у 1939 р. вийшли друком лише Новий Завіт та Псалтир), видає журнал “Рідна мова”, науково-популярний додаток “Бібліотека “Рідної мови” та місячник “Наша культура”, що посіли почесне місце серед слов'янських наукових видань того часу.

У 1940 р. пострижений у ченці з іменем Іларіон і рукоположений у сан архієпископа Холмського і Подільянського УАПЦ, згодом одержав титул митрополита (1943 р.). З 1947 р. І.І. Огієнко жив у канадському місті Вінніпегу. Тут він продовжує наукову роботу (в 1950 р. видано “Історію української літературної мови”, в 1958 р. “Князь Константин Острозький і його культурна праця”), а також редакторську та видавничу діяльність (журнали “Слово істини”, “Наша культура”, згодом “Віра й культура”). Не припинив І.І. Огієнко і своєї духовної діяльності; в 1951 р. його обрано головою Української греко-православної церкви в Канаді як митрополита Вінніпега і всієї Канади (з 1963 р. з титулом блаженнішого).

Помер І.І. Огієнко 29 березня 1972 р. у Вінніпегу.

І.І. Огієнко — учений-філолог, історик церкви, церковний та культурний діяч, православний митрополит — полишив по собі велику наукову і культурну спадщину, не увага до якої лише збіднить наші уявлення про культуру українського народу, про її історичний розвиток. Важко охопити весь величезний і різноманітний доробок ученого,

збагнути його, дати вивірену оцінку деяким його науковим припущенням. Очевидно, це справа майбутнього. Ми зупинимося на його основних власне мовознавчих дослідженнях, що вкладені у низці капітальних монографій і менших наукових та науково-популярних видань.

І.І. Огієнку належать поважні праці в галузі історії старослов'янської мови, що планувались ним у 12-ти томах під спільною назвою “Історія церковнослов'янської мови”. Вийшло з них лише 6: т. 1 “Константин і Мефодій, їх життя та діяльність. Частина 1” (1927); т. 2 “Константин і Мефодій, їх життя та діяльність. Частина 2” (1928); 4 “Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян” (1927); т. 5 “Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків” (1929); т. 6 “Фонетика церковнослов'янської мови” (1927); т. 10 “Старослов'янська палеографія” (1928). У монографіях, присвячених Кирилові і Мефодієві, автор докладно висвітлює обставини створення давнього слов'янського письма, яким була глаголиця, що аргументовано доводиться. Кирилиця постала пізніше як результат діяльності солунських братів і прямих продовжувачів їхньої справи. Тут же розглядається проблема користування слов'янами різними системами письма, доводиться, що кирилиця — не результат одноразового акту створення нової графіки, а наслідок тривалої традиції користування слов'янами грецьким письмом. Докладно розповідається про місіонерську діяльність братів у Моравії. Інтерес викликає, зокрема, вказівка на те, що до складу Великоморавської держави входила частина теперішніх земель українського народу, а звідси робиться припущення про можливість раннього знайомства наших предків з письмом Кирила. Оригінальним є тлумачення фрази автора життєпису св. Кирила про те, що в 860 р. Кирило в Корсуні навчився від “русина” “сили рѣчи”, яке І.І. Огієнко розуміє як факт засвоєння Кирилом київського наголосу та вимови. Тут же автор проводить думку про те, що вже тоді єдиної слов'янської мови не було, чого були свідомі Кирило і Мефодій, тому вони уникали суто місцевих висловів, створюючи мову значною мірою штучну, але в яку в ході історичного розвитку потрапляла велика кількість місцевих слів і зворотів, що привело до появи кількох редакцій старослов'янської мови. Окремі розділи монографії у попу-

лярній формі були видані також у вигляді брошур до 1100-ліття від дня народження Кирила з метою популяризації діяльності слов'янських першовчителів, наприклад “оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські”, “Слов'янське письмо перед Константином”, “Великі роковини 827-1927. Значіння праці святих Кирила і Мефодія”. Автор підкреслює, що суто культурна праця братів мала далекосяжні політичні наслідки: вона дала слов'янам ідею всеслов'янської єдності, мовної спільності. І.І. Огієнко, сам не байдухий до проблеми запровадження живої народної мови в Церкві богослуження, вказує на значення подолання Кирилом і Мефодієм так званої “триязичної ереси”, тобто поширеної тоді думки, що священні книги християн, а також богослужіння в церквах можуть виконуватись лише грецькою, латинською та давньоєврейською мовами. Використання старослов'янської мови як мови церкви зберегло слов'янський світ від етнічного зникнення. Проблемі зародження і розвитку кириличного та інших систем письма слов'янських і сусідніх народів присвячена монографія “Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян”, поданої як другий том із серії “Історія церковнослов'янської мови”, у якій аналізуються кирилична, глаголична та руїнічна системи письма. Наводяться цікаві факти про співпрацю українця-галичанина Іллі Копієвича з Петром I у справі реформи російського алфавіту і запровадження “гражданки”, та про наявність “петрівських” форм літер в українських стародруках ще XVI ст. Особливо цінною працею І.І. Огієнка є монографія “Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд”. Праця виконана дуже сумлінно, у ній дається досконалий історичний, лінгвістичний та палеографічний аналіз великої кількості пам'яток старослов'янської мови, кожний розділ супроводжується повною бібліографією літератури, визначається національна приналежність пам'яток, вказані основні риси південної (української) вимови східнослов'янських пам'яток XI ст., у монографії наводяться 155 фотокопій кириличних пам'яток.

Велика заслуга належить І.І. Огієнкові як історичу української мови. Він у ряді праць дав докладний аналіз кількох пам'яток української мови, причому часто вперше в

історії українського мовознавства вводив пам'ятки в науковий обіг. Серед них є і такі, які він сам знайшов. До таких праць належить “Вербська Євангелія 1560 року”, у якій дається палеографічний опис, робиться лінгвістичний аналіз пам'ятки, висвітлюється проблема діактричних знаків у слов'янських стародруках. Корисною є вказівка на вокалізацію **ь** в **о** у прийменниках і префіксах як ознаку української приналежності пам'ятки. У праці “Псалтир половини XVIII в. в лемківському перекладі” автор приходиться до висновку, що мова пам'ятки — це власне західноукраїнська літературна мова XVIII ст. зі значними вкрапленнями місцевих лемківських елементів; до праці додано український та церковнослов'янсько-український словники. У дослідженні “Лисівська Трійця 1734 року. З історії української мови в XVIII віці” автор звертає увагу на наголос як свідчення українського характеру наголошування у церковній мові у XVIII ст. І.І. Огієнко у працях “Українська Пересорницька Євангелія, 1556” та Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 року” вказує на пам'ятки української мови XVI ст. як наочне свідчення вживання української мови в церкві. Важливою працею в Галузі історії української мови є дослідження “Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 р. (1930), в якому дається широка характеристика українського культурного життя XVI ст. і докладний аналіз мови пам'ятки. Привертає увагу думка автора про визначальну роль Галичини і Волині у процесі формування української літературної мови XVI ст. Значний інтерес для історика української мови становить невелика за обсягом праця “Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики” (1926), де ретельний аналіз української вимови звуків робиться на матеріалі записів отця Рутки, єзуїта, виконаних латинською графікою. Значною працею І.І. Огієнка з історії української мови є перший том монографії “Історія українського друкарства” (1925), яку академік К. Студинський назвав “цінним, монументальним підручником і для учених, і для молодіжі”, “величним твором”, до якого треба поставитись “не то із

захопленням і пошаною, а із подивом для совісти й точности автора...”² і зі сторінок якої перед нами постає історія української культури впродовж кількох століть.

Великою і благородною була праця І.І. Огієнка, спрямована на розвиток української літературної мови. Праці з культури мови створювалися переважно у міжвоєнне двадцятиліття, коли вчений жив і працював у Польщі, тому вони мали великий вплив на вироблення і прийняття єдиних для всієї України літературних норм у Галичині і на Волині, створення “соборної”, як писав І.І. Огієнко, літературної мови. Вражає широта і сумлінність діяльності вченого, його перу належать і елементарні підручники української мови для початкових класів, і ряд наочних таблиць для вивчення української мови самостійно і в школі, і бібліографічні покажчики для поглибленого вивчення української мови, і праці з методики викладання української мови самостійно і в школі, і бібліографічні покажчики для поглибленого вивчення української мови, і праці з методики викладання української мови. Серед цих праць окремо слід назвати “Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних” (1934), присвячений автором “каменям соборної літературної мови”, з глибоким екскурсом в історію розвитку української мови; “Сучасна українська літературна мова. Нариси з складної сучасної української літературної мови” (1935), “Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови” (1924); “Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням” (1925). Тут же слід згадати популярну брошуру “Наука про рідномовні обов’язки. Рідномовний катехизис...” (1936), прийняту паросом необхідності за її стан, що співзвучне нашому сьогодні. Наведемо лише одну цитату з пристрасного заклику І.І. Огієнка до співвітчизників берегти рідне слово: “У народа, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття всенаціональної одности й карности, панує

2 Зайкін В. Зазнач. праця. — С. 15.

політична й культурна анархія, що приносить йому безсилля, ліпше — знайство, продажність, хрунівство, винародовлення, зраду”³ Тут же вчений-мовознавець закликає створювати рідномовні товариства, подає примірний статут для них, формулює десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина. Ця пристрасна небайдужість І.І. Огієнка до проблем розвитку української мови засвідчена ним ще в часи лихоліття громадянської війни, коли він вперше і поки що востаннє перевидав “Граматику” О. Павловського зі своєю передмовою з нагоди її сторічного ювілею. Ним же як головою Правописної комісії були укладені перші на Україні “Головні правила українського правопису”, розглянуті на спільному засіданні УАН 17.05. і 12.07 1919 р. та 29.02 1920 р. й ухвалені з незначними змінами та доповненнями (членами комісії були А. Кримський та Є. Тимченко).

Особливий інтерес становлять думки І.І. Огієнка про наголос української мови. Слід зазначити, що він першим з українських мовознавців став займатись історичною акцентологією. Першою працею в цій галузі була монографія “Русское литературное ударение. Правила и словарь русского ударения” (1914), ідеї якої полягають у твердженні, що заміна музикального наголосу на експіраторний викликала руйнування старої акцентної системи, нова ж система, однак, пов’язана з попередньою багатьма нитками історичної спадкоємності. Перебудова акцентної системи була викликана занепадом зредукованих, а це посилює роль аналогії при формуванні нової системи. Другим фактором, який впливав на формування нової системи наголосу, особливо в похідних словах, була семантика слова. Культурно-історичне значення має праця “Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т.п.” (1912). Багато уваги наголосу приділяється і в “Курсе украинского языка” (1918), де автор розвиває думку про первісність кореневого наголосу в українській мові, вказує на збереження нею цього наголосу (напр.: *бажаннє, сні-*

³ Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. — Жовква, 1936 — С. 16-17.

данне, стрічання, на Петра, на Павла, на Дмитра), систему якого вважає близькою до наголосу сербського. Ці ж думки І.І. Огієнко висловлює у “Нарисах з історії української мови” (1927). Докладніше, систематично ці думки викладені в третьому томі “Історії церковнослов’янської мови”, присвяченому фонетиці церковнослов’янської мови. У цій праці автор доводить, що українська мова вже у XV ст. мала свою оригінальну і послідовну систему наголосу, причому “ця давня система українська була навіть більш послідовною, як система сучасна, бо до сучасної української надзвичайно сильно увірвалася жива аналогія й поплутала давню послідовність”.⁴ Проблемі східнослов’янського та українського наголосу присвячена і праця “Східнослов’янський наголос у XIV віці. Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р.” (1937). Автор доводить, що наголос цього Завіту, будучи в основі церковним московським, зберігає чимало суто українських рис; про це свідчить, крім мовного аналізу тексту, і той факт, що переписувачем його був митрополит Олексій, батько якого боярин Федір Б’яконт був у Москві прибульцем із Чернігова. Указуючи на консервативність церковного наголосу, вчений припускає, що Завіт відбиває акцентну систему значно ранішого часу, яку можна вважати взагалі східнослов’янською, незважаючи на певний вплив південнослов’янської системи наголосу. На існування окремого українського наголосу в церковнослов’янській мові вказує І.І. Огієнко і в статті “Богослужбова мова в слов’янських церквах”, в якій доводить, що зовні єдина церковнослов’янська мова насправді зазнавала впливу живомовної стихії різних народів і в кожному випадку була її відмінним національним варіантом зі своєю вимовою і наголосом. Про це ідеться і в публікації “Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики”, у якій автор стверджує, що церква на Україні споконвіку “знала свій власний наголос, відмінний від наголосу інших слов’янських народів; цього свого наголосу Українська Церква міцно дотримувалась аж до

⁴ Огієнко І. Історія церковнослов’янської мови Т.3. Фонетика церковнослов’янської мови. — Варшава, 1927. — С. 329.

половини XVIII віку”⁵ Оригінальність наголосу дозволяє, таким чином, на думку І.І. Огієнка, визначати національну приналежність певної слов'янської пам'ятки, про що він говорить у статті “Розмежування пам'яток українських від білоруських”.

Проблеми власне історичної акцентології української мови розглядаються І.І. Огієнком у кількох статтях, серед них слід виділити “Український наголос в XVI віці”, “Український наголос на початку XVII-го віку” та “Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеографії”. Основні ідеї цих праць такі: з найдавнішого часу богослужбові тексти у різних слов'янських народів читались із значними відмінностями, зазнаючи націоналізації вимови, а особливо наголосу; ці відмінності пізніше привели до створення різних систем наголосу, які відзначалися стрункністю і послідовністю, однією з таких оригінальних систем була українська, що складалась уже до XV ст.; вимова ця з кінця XVIII ст. зазнала сильного впливу московської церковної вимови; той наголос, який знаходимо в стародруках, значною мірою і не лише літературним, а й живомовним, він і досі зберігається в говорах особливо південно-західних, у XVI-XVII ст. цей наголос був і східноукраїнським; українські стародруки не мають якихось значних відмінностей у наголосі від білоруських; український наголос має немало спільних рис з південнослов'янським, зокрема сербським, оскільки “сербський спосіб розставлення наголосових значків панує у нас в рукописах XV-XVII віків”⁶ система наголосу може служити ключем для визначення національної приналежності рукописних акцентованих пам'яток і місця виходу акцентованих стародруків.

І.І.Огієнко залишив величезну наукову спадщину, яка ще чекає на своїх дослідників.

В.ЗАДОРЖНИЙ

⁵ Огієнко І. Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці // Нарис з історії української фонетики. — Варшава, 1923. —С. 19.

⁶ Огієнко І. Український наголос на початку XVII віку. — Жовтка, 1923. —С. 29.

З М І С Т

Передмова	7
УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА Й НАША КУЛЬТУРА	
Вступ	9
I. Культура духовна	12
а. Література	12
б. Наука	16
в. Мистецтво	19
г. Українська книжка	21
II. Культура Соціальна	23
III. Культура матеріальна	29
IV. Українське духовенство	31
V. Ідеологія Української Церкви	36
VI. Глибока християнізація українського народу	39
VII. Роля Церкви в нашому житті	42
ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ	45
I. Українська Церква — Церква Апостольська й Первозванна	47
II. Українська Церква є Церква Соборноправна	49
III. Українська Церква незалежна від керівних впливів світської влади	51
IV. Українська Церква — Церква національна	53
V. Українська Церква — Церква народня	57
VI. Соціальна наука української Церкви	58
VII. Українська Церква високо освічена	60
VIII. Українська Церква створила культуру своєму народові	61

IX. Високе правне становище українського духовенства	62
X. Українське духовенство матеріально заможне	63
XI. Українське духовенство авторитетне	64
XII. Українська Церква учительна	65
XIII. Глибока християнізація українського народу	66
XIV. Релігійна толерантність в українській Церкві	69
XV. Вплив української Церкви на інші православні Церкви	70
ІВАН ІВАНОВИЧ ОГІЄНКО МОВОЗНАВЕЦЬ	72
Зміст	83

